

छात्र प्रबोधन

सौर भाद्रपद शके १९१९
वर्ष ६ अंक २

ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिव्यक्त्यासिक!

गुण-गण-सद्गुणांचा तूचि अधिपती।
सुख-धी-विद्या दात्री हीच मद् गुरुमूर्ती।।

ॐ

इवली शल्ये रुपती खुपती,
मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी
ने ज्योतिर्जगतात ।

संपादक, प्रकाशक

महेंद्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E.,M.Ed

विवेक पोंक्षे M.Sc.,B.Ed

अनघा लवळेकर M.A.,B.Ed

शैलजा देशमुख M.A.,M.Ed

मुखपृष्ठ पारदर्शिका

डॉ. प्र. के. घाणेकर

मलपृष्ठ/आतील चित्रे

भास्कर सगर

अक्षरजुळणी

प्रिंट लिंक, पुणे

संपर्क पत्ता

'छात्र प्रबोधन'

ज्ञान प्रबोधिनी

५१०, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०

०२१२-४७७६९९, ४७८०९५

प्रकाशन दिनांक

राष्ट्रीय सौर १० भाद्रपद, शके १९१९.

१ सप्टेंबर १९९७.

वर्गणी

भारतात

वार्षिक -रु.१२५/- द्वैवार्षिक -रु.२४०/-

त्रैवार्षिक-रु.३५०/-आजीवन-रु.२०००/-

भारताबाहेर

वार्षिक - ३० डॉलर

वर्ष ६ अंक २

सौर भाद्रपद

शके १९१९

छात्र

प्रबोधन

या अंकात ढडलंय काय ?

२ संवाद

३ पुरंदर म्हणजे इंद्र, इंद्र म्हणजे पर्जन्य! : आनंद पाळंदे

६ गुरुवर्य माटे : शांता ज. शेळके

९ एक अद्भूत आविष्कार खग्रास चंद्रग्रहण : डॉ. प्रकाश तुपे

११ ओळख नव्या राष्ट्रपतींची : वर्षा कुलकर्णी

१३ कथा- शापित शरणकुमार : दत्ता श्री. टोळ

१७ ज्ञान व्यहाराचे - क्रेडिट कार्ड : एस. एस. आर. काझी

२० Improve Your English : Prof. Supriya Darp

२१ अभ्यासातील स्वावलंबन- वाचन : प्रा. विवेक पोंक्षे

२३ जिद्दीची यशोगाथा : विजय कलमकर

२५ चक्षु ज्ञान : डॉ. कालिंदी मोडक

२७ आस्वाद कलेचा- शास्त्रीय संगीत ! : विजय कुलकर्णी

२९ जय सोमनाथ : प्रतिनिधी

३१ उपक्रम

३२ स्थानिक कार्यालयांचे पत्ते

श्रावणाची चाहूल लागली तप्त सृष्टी चिंब झाली, सणांच्याही आगमनाने लहान-थोर सारी आनंदली.

१

छात्र प्रबोधन : ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक!

दीपावली विशेषांकासाठी आवाहन!

छात्र प्रबोधन मासिक व त्याद्वारा विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी चालू केलेली चळवळ आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण व्हावी व तिची वाटचाल दीर्घकाळ चालू राहावी असे आपणाला वाटते ना! मग यासाठी आपणही आपला वाटा उचलावा म्हणून हे आवाहन!

छात्र प्रबोधनच्या यावर्षीच्या दीपावली विशेषांकाचे काम गती घेऊ लागले आहे. अनेक मान्यवरांनी छात्र प्रबोधनच्या दिवाळी विशेषांकात लेखन करायचे मान्य केले आहे. यावर्षीही लागोपाठ चौथ्यांदा सर्वोत्कृष्ट दीपावली विशेषांकाचा मान मिळविण्यासाठी धडपड चालू आहे. आकर्षक व नावीन्यपूर्ण भेटीचीही तयारी चालू आहे. असा सर्वांगसुंदर दिवाळी अंक दहा हजाराहून अधिक घरांमध्ये जाणार आहे. हे सर्व शक्य व्हावे यासाठी आपल्याकडून अर्थसाहाय्य हवे आहे. ते आपण मुक्त हस्ताने करावे ही विनंती.

१. एक किंवा एकाहून अधिक पानांचे प्रायोजक व्हा!

दर : प्रति मास रु. ४००/- (वार्षिक प्रायोजक : रु. ३०००/-)

१० ते १२ शब्दांपर्यंतचा मजकूर एका पानावर छापला जाईल.

२. आपल्या व्यवसायाची, उत्पादनाची जाहिरात द्या, जाहिराती मिळवून द्या.

दर : पावपान : रु. १२००/-

अर्धपान : रु. २०००/-

पूर्णपान : रु. ३०००/-

छपाईचा आकार : १४ सें.मी.ह्र२० सें.मी.

प्रायोजक अथवा जाहिरातीचा मजकूर आणि आर्टवर्क २५ सप्टेंबरपूर्वी मुख्य कार्यालयात पाठवावे. डॉक्टर्स, आर्किटेक्ट्स, चार्टर्ड अकौंटंट्स, वकील, यासारख्या व्यावसायिकांनीही देणगी रूपाने अथवा आपल्या मुला-मुलींच्या नावे पाने प्रायोजित करून अधिकाधिक अर्थसाहाय्य करावे. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी धडपडणाऱ्या एका दर्जेदार अंकाला मदत केल्याचे समाधान तुम्हाला नक्कीच मिळेल.

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

सुवर्णमहोत्सवी स्वातंत्र्यदिन आपापल्या गावी जोरदार

साजरा झाला असेल. मशाल यात्रा, प्रभात फेऱ्या, १४ ऑगस्टला रात्री १२ वाजता झालेले ध्वजारोहण आणि राष्ट्रगीत, समूहगीत गायन या सर्वांमुळे अनेकांपर्यंत 'आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्याला ५० वर्षे पूर्ण झाली' ही बातमी पोहोचली. पूर्वी तेही घडत नव्हते. यावर्षी निदान ते घडले. पण 'शासनाच्या फतव्याने साजरा झालेला हा सुवर्णमहोत्सवी स्वातंत्र्यदिन संपला एकदाचा' असे म्हणून कसे चालेल? आपण या सुवर्णमहोत्सवी वर्षात काही संकल्प करूयात का? आपल्या भारत देशातील एकेक प्रांत समजावून घेऊयात का? तिथली भाषा शिकूयात का? तेथील मित्र जोडूयात का? तो प्रदेश पाहून येऊयात का? ज्याच्यामुळे भारताची मान शरमेने खाली जाईल, असे (निरक्षरता, कालबाह्य रूढी, हिंसाचार, अस्वच्छता, संप-मोर्चे, भ्रष्टाचार, निष्क्रियता) काही कमी करण्याचा प्रयत्न आपल्याला करता येईल का? वयाने लहान असलो म्हणून काय झाले? अगदी आपल्या शाळा-महाविद्यालय, आसपासचा परिसर, वस्त्या, वाड्या, खेड्यांपासून सुरुवात तर करूयात. स्वतःचा अभ्यास सांभाळत दिवसातला, आठवड्यातला १-२ तास तरी वेळ यासाठी जाणीवपूर्वक ठेऊयात, सुट्ट्यांमध्ये यासाठी वेळ काढूयात. एकट्याने किंवा गटाने मिळून कामाला लागूयात. असे करण्यासाठी कदाचित रोजची ८-९ तासांची झोप, १२ तासांचे टी. व्ही. बघणे, निरर्थक गप्पांमध्ये वेळ वाया घालवणे, कमी करावे लागेल. आळस सोडून द्यावा लागेल. स्वातंत्र्यपूर्वी ज्या क्रांतिकारकांनी देशासाठी बलिदान केले ते काय वयाचे होते? यातील बहुसंख्य तुमच्या वयाचे असतानाच तर त्यांनी सर्वस्वाचा त्याग केला. मग आपल्याला निदान दिवसातला थोडा वेळ तरी देशासाठी काढायला जमलेच पाहिजे तरच मग त्यांचे स्मरण करण्याचा उपयोग!

एका गाण्यात म्हटल्याप्रमाणे -

'विठू रखुमाईच्या भक्तीशिवाय

गाऊन डोलून त्या भजनात काय?

भजनात एक अन् वागण्यात एक,

असं वड्याचं गाढव बनवायचं नाय."

असं आपण सारे मिळून ठरवूयात. गणेशोत्सवातही असा डोळस सहभाग तुम्ही सर्वजण घ्यालच! पावसाळ्यात कोठे डोंगर दऱ्यांमध्ये भटकून आलात की नाही? ... नसाल तर अवश्य जा! सस्नेह तुमचा अन् तुमचे अनुभव जरूर कळवा.

(महेंद्र सेठिया)

पुरंदर म्हणजे इंद्र । इंद्र म्हणजे पर्जन्य ॥

- आनंद पाळंदे

आम्ही भिवंडी गाव मागे ठेवले. पुरंदरजवळील क्षितिजाकडून मेघराजाचा काळा रथ चौखूर उधळीत येऊ लागला. सारे आकाश काळेभोर झाले. 'पुरंदर गड' नाही पण पुरंदरच्या वर्षावाच्या

पुरंदर ९' अशा दगडावर चिखलाने एक फराटा ओढला होता. नवाचे शून्य बनले होते. पण अर्थातच आम्ही पुरंदरपासून ९ कि. मी. अंतरावर सासवडला होतो हे सत्य काही बदलत नव्हते. थोड्याच वेळात याप्रकारचे चिखलाचे फराटे आमच्या विजारींवरही मुक्तपणे उमटणार होते.

पुरंदरची गाडी नुकतीच निघून गेली हे कळताच आम्ही निश्वास सोडले होते. पावसाच्या सरीवर सरी कोसळत असताना चिखलातून बचाक बचाक चालण्याचे अधिक सुख त्यामुळे आम्ही मटकावणार होतो.

अन्यथा नेहमी शहरातून स्वच्छ कपड्यांवर इथे डाग पडेल, तिथे खराब होईल, अशा काळजीने घेरल्यामुळे आम्हाला विजारी वर उचलून धरीत हंसाच्या गतीने चालावे लागते. भिजून ओलेचिंब झाल्यास घरी जाण्याआधी कपडे पुरेसे वाळलेत की नाही हे बघावे

लागते किंवा उपदेशामृत ऐकण्यासाठी कानांची तयारी करावी लागते.

मात्र पावसाळ्यात घराबाहेर पडायचे म्हणजे ऐकले न ऐकले करण्याची कला चांगली अवगत पाहिजे. अन्यथा बाहेर धुंवाधार बरसात होत असताना सकाळी उंबरठा ओलांडणे कठीण जाते.

शशी हिरेमठ, दिलीप निंबाळकर हे याबाबतीत निर्ढावलेले आहेत. बाळाजी देशपांडे पुन्हा कधीही जाणार नाही अशी बतावणी केल्यामुळे घरातून सुटला. महाडिक तात्पुरती फकिरी पांघरलेला असा आणि शिवा हिरेमठ भावाआड लपून सटकला.

सासवडची शिवारे पाठीमागे गेली. पुरंदरच्या दिशेने आम्ही वाट चालू लागलो. पुरंदरचा माथा आकंठ ढगात बुडाला होता. मोरांचे म्याऊं आसमंत छेडीत होते आणि वारा शेतांना नाजूक हेलकावे देत होता. आमचे कान आणि नजरा मात्र अतृप्तच राहात होत्या.

आगमनाची ती चाहूल होती.

रस्त्याच्या दोहोबाजूंचे शिवार पोपटी हिरवळीने बहरले होते. दूरवर पसरलेल्या त्या पठारांचे वेगळेपण आकाशाच्या काळ्या रंगामुळे डोळ्यात भरत होते. पार्श्वभागांची तमा न बाळगता आम्ही डोळे निववत त्या हिरवळीवर कितीतरी वेळ बसलो.

पावसाची झड आली ती वाऱ्याचे बोट पकडूनच. अंगावरचे कपडे ओलावले. आषाढातल्या या वारीत रेनकोट आणि छत्र्या वापरण्याची परंपरा नाही. नव्हे त्याबद्दल सक्त तुच्छताच आहे. अन्यथा 'प्रौढत्वी निज शैशवास जपणे' असे काव्य फुकटच जायचे. पुरंदर फाट्याने तो जवळ आल्याचे सूचित केले पण एव्हाना सायंकाळचे ५ वाजले होते आणि मुक्कामाला छप्पर पाहणे आवश्यक होते.

कापूरहोळ रस्त्याने थोडे पुढे गेल्यावर 'पूर' गावाची शाळा समीप आली.

पावसाचा मारा खात दारे बंद करून ती गुपचूप उभी होती. जवळचा ओढा वस्तीविरहीत डोंगर उतारावरून येत होता- अर्थातच स्वच्छ.

शाळेची ओवरी पावसाच्या मान्यात होती. पण होता तो कोरडा भाग पसरायला पुरेसा होता. प्रायमसवर चहा उकळू लागला आणि बाहेर पावसालाही ऊत चढला. भातुकली उरकून आम्ही आडवारलो. जसजसा पावसाचा जोर वाढत गेला, त्याची भीषणता वाढत गेली तसतसे आम्ही कमी जागा व्यापू लागलो आणि पांघरूणात एखाद्या गोगलगायीसारखे पडून राहिलो.

उजाडले तेव्हा आम्ही जणू बेटावर होतो. चहू बाजूंनी लाल पाण्याची असंख्य तळी. चुकून एखादाच ओढा शुभ्र दिसत होता. मस्तीत डुलणारी शेतातील रोपे आता खाली मान घालून पाण्याला वाट करून देत होती. शेतांना नदीचे स्वरूप आले होते. सृष्टी सुस्नात सुंदर दिसण्याऐवजी डोळे न उघडता आल्याने भेदरली होती.

पाऊस कोसळतच होता. तो नुसता बघूनच अंगाला ओल येत होती. पण तरीही अंगावर कपडे चढवून आम्ही बाहेर पडलो.

पाणथळीपलीकडे वज्रगड-पुरंदर रांग चार-पाचशे मीटर उंचावली होती. डावीकडचा वज्रगड, नंतर एक खिंड, त्या उजवीकडे पुरंदरचे दोन माथे-राजगादी व केदारेश्वर आणि अगदी उजवीकडे पुरंदर माचीचा दांड कान्होबा खिंडीकडे उतरला होता. रांगमाथे ढगातून दडले होते तर उतार हिरव्या गर्द रंगात बुडले होते. मात्र त्यावर शुभ्र ओढ्यांनी सुंदर पट्टे ओढले होते.

पुरंदरकडे जाणारा रस्ता आणि

आकाश भरून धबधब्यातून वाहतंय - 'धबाधब धबाधब!'

वाटेवरचा ओढा यांनी आपापल्या मर्यादा ओलांडल्या होत्या. त्यामुळे नारायणाच्या हेमाडपंथी देवळापासून आम्ही ओढ्याला उतार शोधत चिखल तुडवू लागलो. दुरून संथ वाटणारी नागीण फुत्कारत होती. फोफावत सरकत होती. पाय टाकण्याचे धैर्यही होऊ शकत नव्हते. आणखी वर गेल्यावर शेतातील पाणी भेदण्याचा प्रयत्न केला पण पहिलेच पाऊल गुडघ्यावरती बुडाले. ओढ्याच्या शेपटाकडून मात्र तो ओलांडणे अवघड नव्हते आणि मग आम्ही गड पुरंदरला भिडलो.

आता आम्ही ओलेपणाला सरावलो होतो. पण अंगाला चिकटलेले कपडे आमचे पाय खाली ओढत होते. तरीही धुकट्याच्या दिशेने आम्ही स्वतःला ढकलत होतो. अर्ध्या तासातच एखाद्या भुतासारखे गडाचे तटबुर्ज पुढे उभे ठाकले. दार उघडेच होते. कमानीतून आम्ही दबकतच आत गेलो. 'ठैरो', असे गुरकावणारा कुणी मावळा त्या धुक्यातून, ते इतिहासाचे साक्षीदार उभे करतील, असे वाटले होते. पण सगळा

शुकशुकाट! झाडांवरून घरंगळणाऱ्या टपोऱ्या थेंबाचा, टपटपचा आणि पावलांचा बुदुक चुबुकऽऽ आवाज, याशिवाय तिथे काही ऐकू येत नव्हते. छात्रसेनेने पुरंदर सोडल्यापासून तिथली वस्ती हलली. आता राहिलेली निर्जीव घरे एखाद्या भयपटातील गावासारखी भासत होती. काही दिवसांनी ह्या घरांची भिंताडं राहिली की ते भग्नावशेष पुरंदरला आणखीच करुण बनवतील. अर्थात पुरंदरेश्वराला याचे सोयरसूतक नव्हते. त्याने इंद्राला आवाहन केले आणि धुकट जाऊन आमच्या देहावर धो धो पाणी पडू लागले. देहावरील प्रत्येक पन्हाळीतून ते पायगती घरंगळू लागले. डोके न भिजेल अशी काळजी आम्ही घेतली होतीच पण काही वेळा पाऊस डोक्यात घुसतोय की काय असे वाटत होते. तसा तो मनात भरला होताच.

पुरंदरेश्वराच्या देवळापासून पाय गडाच्या वरच्या टप्प्याकडे, केदारकडे वळविले. गड पुरंदरची उंची आहे- १३८६ मीटर. या सर्वोच्च माथ्यावर केदारेश्वराचे देऊळ आहे. कातरवेळीही

येथील वारं अनुभवां सुखाचं असतंच असं नाही. मग पावसाळ्यात? वरच्या गडाच्या कमानीतून आत गेलो. तटांवर, दगडांवर, हिरवी मखमल पसरली होती. ठिकठिकाणी बेचक्यात तेरडा उगवला होता. पाण्याची टाकी तुडुंबली होती. पाऊस थोडा थांबला. पण धुके हटले नव्हते. गवतही अजून फार माजले नव्हते. त्यामुळे वाट मिळत होती. पण माथा मात्र दिसत नव्हता. शेवटची धार आली हेही वाऱ्यानं अंग थरथरायला लागल्यावरच लक्षात आले. टेकाडांवर टेकाडे चढत आम्ही धुक्याच्या त्या महासागरात विलीन होणार होते की काय? अचानक ओळखीच्या पायऱ्या आल्या. दोन्ही बाजूंनी भिंती होत्या म्हणूनच त्या दोन्ही अंगांना २०० मीटर दरी असलेल्या शिडीवर निभाव लागला. पायात येणारे गोळे दुर्लक्षून ती शिडी चढली आणि केदारेश्वराचे देऊळ

सामोरे आलेच. भयंकर थंड वाऱ्याने गारठा हाडात पोचला. आम्ही पळतच मंदिर गाठले. देऊळ कोरडे होते, तेवढीही ऊब आम्हाला पुरली. देवळाबाहेरचा नंदी मात्र ही ऊब अनुभवू शकत नव्हता. पावसाचा मारा झेलीत तो धन्याची सेवा करण्यासाठी मूक बसून होता.

धुके नसेल तेव्हा पुरंदरवरून विस्तृत प्रदेश दिसतो. संपूर्ण निरा खोरे, मांढरदेवी, रायेश्वर, केंजळ, रोहिडा, राजगड, तोरणा, सिंहगड, मल्हारगड, भुलेश्वर, जेजुरी हे डोंगर दृष्टीस पडतात. आता मात्र हे सारे विश्व धुक्यात होते. काळजी घेऊनही पाठीवरच्या पिडूत पाणी झिरपले होते. पावाचा लगदा झाला होता. आमच्या नाकावरचे थेंब त्यावर पडणेही आम्ही टाळू शकत नव्हतो. तो लगदा चाखून आम्ही माचीत उतरलो. मुरारबाजी पुतळ्यापासून गडाच्या वायव्य टोकाशी बाहेर पडलो. डांबरी रस्ता सोडून कान्होबाच्या खिंडीची

तीव्र दांडावरची वाट कशीबशी शोधून काढली. चिखलातून घसरत, पडत पण पुन्हा धडपडत खिंड गाठली. पुणे-सातारा महामार्गावरील कापूरव्हळ गाव इथून १० कि. मी. होते. रस्त्यावर असंख्य ओढे होते ते ओलांडीत अंतर सहज कापले. पुरंदरचा माथा ढगातून क्वचितच बाहेर पडला. कापूरव्हळ लालबंद होऊन वाहत होता. त्या एरवीच्या छोट्याशा आओढ्याचा तो बेबंद पूर विलोभनीय होता. आओढ्याचा तो बेबंद पूर विलोभनीय होता. धबधब आवाज अन् मोठ्या बेडकांच्या डरकाळ्या आसमंत दणाणत होत्या. पुणे-सातारा हमरस्त्यावरील वाहनांचे आवाज मात्र दुर्दैवाने त्या निसर्गतांनांवर मात करीत होते. ●●

- आनंद पाळंदे

२/३ एरंडवन, कर्वेमार्ग
पुणे ४.

अ) पावसाळ्यातील डोंगरयात्रेविषयी काही सूचना :

वाट असेल अशा प्रायःकोणत्याही डोंगरावर पावसाळ्यात जायला हरकत नाही. पण कातळ - कडे असतील अशा वाटा सोडावाव्यात. पूर्वी जे डोंगर उन्हाळ्यात पाहिले आहेत अशा ठिकाणीच जावे म्हणजे धुक्यात वाट चुकून अपघात होणार नाही. पावसाळ्यात वाटा निसरड्या असतात. अशावेळी उतरताना विशेष काळजी घ्यावी. दाट झाडीतल्या वाटेवर सर्पट्यांपासून सावधानता बाळगावी. तसेच अनेक खाजऱ्या वनस्पती उगवतात त्याही दृष्टीने मार्ग आक्रमावा. गावाजवळचे, वस्तीजवळचे ओढ्याचे पाणी पिण्यास वापरू नये. पिढूत कोरडे कपडे, स्वेटर नवीन प्लॉस्टिक पिशवीत सुरक्षित ठेवावेत. ओढे ओलांडताना माघार घ्यायची मानसिक तयारी ठेवावी.

ब) काही उत्तम डोंगरयात्रा :

वनस्पती, पाने, फुले यांचे निरीक्षण करावे.

एक दिवसीय

- *मळवली - कार्ला माथा - तुंगार्ली - लोणावळा
- *सासवड - पुरंदर - कापूरओव्हळ
- *कामशेत - बेडसे लेणे - मळवली
- *लोहगड - विसापूर
- *वेल्ले - भट्टी - कानदखिंड
- *लोणावळे - नागफणी - लोणावळे

दोन दिवसीय

- *वेल्ले - मढे घाट - शिवथरघळ - खुटा घाट हिरडोशी
- *खांडस (कर्जत) - गणपती घाट - भीमाशंकर
- *साकुर्ली (आसनगाव) - अजोबा वाल्मिकी करवली
- *घाट - सामरद
- *वांगणी - चंदेरी - वांगणी

निसर्गात भटकणे हाच जीवनाचा खरा आहे आनंद, परि उत्साह नि उद्योगाचा हवा मात्र नित्य छंद.

५

पुण्याच्या टिळक रोडवरील सर परशुरामभाऊ कॉलेजमध्ये मी बी. ए.च्या वर्गात शिकत होते. मराठी ऑनर्स (स्पेशल) घेतलेल्यांचा हा वर्ग होता. चव्वेचाळीस साली शिक्षण संपवून जेव्हा मी कॉलेजातून बाहेर पडले तेव्हा माझ्यापाशी तीन गोष्टी होत्या - एम.ए.ची पदवी, वाड्मयाचे झपाटून टाकणारे उत्कट प्रेम आणि प्राध्यापकांच्या सहवासाच्या अनुभवांनी मजवर केलेल्या संस्कारांच्या नानाविध सुखद स्मृती. या साऱ्यांमध्ये श्रीपाद महादेव माटे यांच्या अध्यापनाने आणि त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वानेही माझ्या मनावर फार खोल, कधी न पुसणारा असा ठसा उमटवलेला आहे. आपल्या आयुष्यातले काही योग असे असतात की, ते भाग्ययोग आहेत, हे देखील त्या वेळी आपल्याला कळत नाही. मॅट्रिकची परीक्षा पास झाल्यावर मी जेव्हा सर परशुरामभाऊ कॉलेजात नाव घातले तेव्हा, असाच एक भाग्ययोग तिथे आपली वाट बघत आहे याची मला सुतराम कल्पना नव्हती. तो योग म्हणजे तिथे प्राध्यापक या नात्याने श्रीपाद महादेव ऊर्फ बापूसाहेब माटे यांची मला मिळणार असणारी शिकवण आणि त्या अनुषंगाने घडणारा त्यांचा निकटचा असा सहवास.

बी.ए.ला मराठी ऑनर्स घेतल्यामुळे माट्यांचा सहवास रोजच घडू लागला आणि त्यांचे रसाळ वक्तृत्व सतत कानी पडू लागले. माट्यांचे व्यक्तिमत्त्व प्रथमदर्शनी मनात धाक, दरारा निर्माण करणारे होते. माटे उंच, हाडापेराने बळकट, रुंद बांध्याचे होते. स्वतंत्र विचार,

गुरुवर्य माटे

५ सप्टेंबर, हा डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन यांचा जन्मदिवस. माजी राष्ट्रपती राधाकृष्णन हे आदर्श शिक्षकही होते. आपल्या गुरुजनांना अभिवादन म्हणून हा दिवस आपण 'शिक्षक दिन' म्हणून साजरा करतो. यादिवशी आपण आपल्या गुरुंचे पूजन करतो. त्यांच्याबद्दल आपली कृतज्ञता व्यक्त करतो. असेच एक ऋषितुल्य आणि पूजनीय गुरु म्हणजे प्रा. श्री. म. माटे. प्रा. माटे म्हणजे वाड्मयीन आणि वैचारिक क्षेत्राला लाभलेले मोठे वरदान होते. त्यांची सामाजिक जाणीवही सजग होती. अस्पृश्यांसाठी त्यांनी अनेक वर्षे काम केले. त्यांचा मराठी भाषेचा अभ्यासही खूप होता. आदर्श शिक्षक, उत्तम लेखक आणि विचारवंत असा त्यांचा नावलौकिक आहे. अशा आदरणीय गुरुचे शब्दरूपी पूजन करित आहेत त्यांच्या शिष्या-ज्येष्ठ कवियत्री शांता ज. शेळके

प्रा. श्री. म. माटे

अस्खलित वक्तृत्व, अस्सल मराठमोळ्या शब्दांनी अलंकृत झालेली रसवंती, आणि या साऱ्यांना असलेली सूक्ष्म पण अतिशय मार्मिक विनोदाची झालर, यामुळे विद्यार्थ्यांना माट्यांचा तास ही एक आनंदाची पर्वणी वाटत असे. विनोदावरून आठवण झाली, माट्यांचा विनोद हा खास त्यांच्या पद्धतीचा असे. कुठलीही विसंगती त्यांना चटकन जाणवे आणि मोठ्या गंमतशीर रीतीने ती ते समोरच्या माणसाच्या नजरेला आणून देत. माट्यांचा विनोद असा

सूक्ष्म असे की अनेकदा तर त्यांचे बोलून झाले म्हणजे तो आमच्या ध्यानात येई. विनोद करताना माटे अतिशय मिष्किल दिसत. त्यांचे बारीक डोळे लुकलुकू लागत आणि मग वरवर साधे दिसणारे, असे काही तरी मजेदार ते बोलून जात की, साऱ्या वर्गात, त्यांच्याच शब्दात सांगायचे तर 'हसण्याचा खोकाळा' उडत असे.

आमच्या वर्गात 'पेशवे' आडनावाचा एक विद्यार्थी होता. कॉलेज सकाळचे असे. पण पेशवे सकाळीच भरपेठ न्याहारी करून येत असावा. कारण तास सुरू झाला की त्याला हटकून पेंग यायची. माटे कधी कधी शिकवताना वर्गात फिरत. एकदा असेच, फिरता फिरता ते अचानक पेशवे बसला होता त्या बाकापाशी थांबले आणि एकदम त्याला म्हणाले, "पेशवे, झोपेनं राज्यं गेली आहेत बरं का!" पेशवे एकदम दचकून जागा झाला आणि मग अतिशय लाजला. सारा वर्ग हसत सुटला.

माट्यांचे वक्तृत्व फार रसाळ

होते. त्यामुळे त्या वक्तृत्वाच्या मोहाने आणि विनोदाच्या लोभाने मुले त्यांच्या तासाला न चुकता हजर राहात. अनेकदा तर इतर विषयांची मुलेही त्यांच्या वर्गात येऊन बसत. त्यांच्या प्रतिमा फार मजेदार असत. गडकरी भराभर उपमा देत जातात हे सांगताना ते म्हणत, “एखादी कुशल गृहिणी जशा तव्यावरच्या गरमागरम गरगरीत फुलक्या सराईतपणे पानात टाकत जाते तशा गडकऱ्यांच्या उपमा एकामागून एक येतात!”

भाषेची एक खास जाण, तशी रुची माट्यांना होती. आपल्याच सुंदर शैलीची चव तोंडात घोळवत घोळवत ते बोलताहेत असे वाटे. विनोद हे त्यांच्या वक्तृत्वाचे प्रभावी अंग हाते, परंतु स्वतंत्र विचार, चिंतनपरता आणि गांभीर्य हे त्यांच्या अध्यापनाचे खरे सामर्थ्य होते. “माट्यांनी तुम्हाला काय शिकवले?” असा प्रश्न जेव्हा कुणी विचारतो, तेव्हा त्याचे काय उत्तर द्यावे हे क्षणभर मला समजत नाही. कारण ‘शिकवणे’या शब्दाच्या रूढ अर्थाने त्यांनी आम्हाला फारसे शिकवले नाही. पण त्यामुळे आमचे काही नडलेही नाही. कारण परीक्षेपुरता आवश्यक अभ्यास तर आमचा आम्हीही करू शकत होतो. म्हणजे पुस्तकी पढीक ज्ञान माट्यांनी आम्हाला दिले नाही. त्यांनी दिले ते वेगळेच. त्यांनी आम्हाला कोणत्याही प्रश्नाचा स्वतंत्रपणे विचार करायला शिकवले. रूढ आणि स्वीकृत परंपरांकडे वेगळ्या दृष्टीने बघण्याची शक्ती दिली. जातिजमातींची, गुंतागुंत, सामाजिक विषमता, संतांचा मानवतावाद, रामदासांची प्रवृत्तिपर शिकवण, पंडितकवींचे भाषिक

चमत्कार, मानवी मनाच्या अर्तक्य हालचाली, कौटुंबिक नातेसंबंधातला हळुवार गोडवा आणि जिव्हाळा अशा कितीतरी गोष्टींवर माट्यांनी वर्गात शिकवताना केलेले भाष्य आजही आठवते. या गोष्टींनी माटे आपले स्वतःचे वेगळे परिणाम देत आणि मग त्याकडे बघताना सगळा पारंपरिक दृष्टिकोनच बदलून जाई. माट्यांच्या छोट्या छोट्या, सूत्रबद्ध वाक्यांचा प्रकाश पडला की, आशयाची नवनवी अज्ञात विश्वे लखखकन उजळून जात.

‘स्त्रियांचे दास्य एकदम आणि कायमचे निपटून टाकायला हवे आहे.’ यांसारखी माट्यांची ठाम विधाने मनाला एकाच वेळी स्तिमित आणि सचेत करीत. संतकाव्य शिकवत असताना जनाबाईंच्या संदर्भात माटे एकदा म्हणाले, “ही जनी स्त्रीत्वाच्या आणि दासीपणाच्या दुहेरी व्यथेने गांजलेली होती.” तेव्हा जनाबाईंच्या काव्यरचनांवर नवाच प्रकाशझोत पडल्याप्रमाणे आम्हा सगळ्यांना वाटले. संतवाङ्मयाविषयी माट्यांना असीम प्रेम आणि आदर होता. ज्ञानदेव, तुकाराम, रामदास ही त्यांच्या जिव्हाळ्याची स्थाने होती. संत वाङ्मयाची गोडी त्यांनीच माझ्या मनात प्रथम निर्माण केली.

माटे आम्हाला शिकवत होते ही गोष्ट तर खरीच. पण ते स्वतः या काळात जे लेखन करीत होते त्यातून आदर्श साहित्याचा एक वस्तुपाठही आम्हाला सहज मिळत होता. त्यांच्या ‘उपेक्षितांच्या अंतरंगा’तल्या कथा, आम्ही बी.ए.च्या वर्गात असताना, अगदी आमच्यासमोरच लिहून झाल्या म्हटले तरी चालेल. आमच्या मराठी स्पेशलच्या सगळ्यांची सहल एकदा

सासवडला गेली होती. त्यावेळी माट्यांनी ‘बन्सीधर, तू कुठे रे जाशील?’ ही आपली नंतर खूप गाजलेली कथा आम्हा मुलांना वाचून दाखवली होती. त्यावेळचे भारावलेपण अजून आठवते. किती विद्यार्थ्यांना माट्यांनी वाचनाची आवड लावली असेल, कित्येकांच्या सुप्त शक्ती ओळखून त्या जागृत केल्या असतील, त्याची खरोखर गणती नाही.

विद्यार्थी माट्यांना प्रिय होतेच. परंतु विद्यार्थींनींविषयी त्यांना विशेष ममत्व वाटत असे. आजवर नाना तऱ्हेच्या बंधनांनी जखडलेली स्त्री आता हातपाय हलवत आहे, वैचारिक स्वातंत्र्याच्या मुक्त हवेत ती श्वास घेऊ लागली आहे, शिकून शहाणी होत आहे, धडपडून आपल्या पायावर उभी राहू बघत आहे, याचा त्यांना फार आनंद होई. आमच्या कॉलेजमधल्या एका विद्यार्थ्याने एका मुलीशी काही वावगी सलगी करण्याचा प्रयत्न केला. तिला ते अपमानकारक वाटून तिने त्याला चपलेचा प्रसाद दिला. त्या विद्यार्थींनीच्या या कृत्याचे माट्यांना इतके कौतुक वाटले की तिच्या धाडसाचे त्यांनी जाहीर अभिनंदन केले. इतकेच नव्हे तर, आपल्या सर्व पुस्तकांचा संच आपल्या सहोदरिणी त्यांनी तिला भेट म्हणून दिला.

व्यक्तिशः माट्यांनी आपल्याला काय दिले याचा जेव्हा मी आज विचार करते तेव्हा अनेक गोष्टी मला आठवतात. सर्वात महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे त्यांनी मला जातीयतेकडे बघण्याचा एक स्वच्छ, निर्मळ दृष्टिकोन दिला. मी ब्राह्मणेतर

समाजातली आहे, हे त्यांना माहित होते. माझे त्यांना कौतुकही वाटे. पण ते जादा कौतुक नव्हते. त्यामुळे मागासलेल्या वर्गातल्या माणसांत जो एक लाडावलेपणा, एक विचित्र आणि उफराटा अहंगंड निर्माण होतो तो माट्यांच्या या वागणुकीमुळे माझ्यात कधी निर्माण झाला नाही. हे त्यांचे ऋण केवढे मोठे आहे, ते आज मला उमगते.

आज दलितांपासून भिन्न भिन्न व्यवसायक्षेत्रातल्या लोकांच्या विविध थरांपर्यंत अनेक लेखक आपापल्या खऱ्याखऱ्या अनुभवांचे वास्तव आणि प्रत्ययकारी चित्रण करताना दिसत आहेत आणि त्यामुळे पूर्वीच्या संकुचित साहित्याची कोंडी फुटून त्यामध्ये नवे, जिवंत, जोमदार प्रवाह खळखळू लागले आहेत. हे पाहिले म्हणजे माट्यांची सामाजिक आणि वाङ्मयीन जाणीव किती सजग होती, आणि नजरेचा पल्ला किती दूरवर पोचणारा होता हे ध्यानात आल्यानंतर खूप आश्चर्य वाटते. 'भाषाभिवृद्धीची सामाजिक दृष्टी' या आपल्या गाजलेल्या लेखातही माट्यांनी हाच विचार सूक्ष्मपणे मांडला आहे.

सत्तावन्न साली माटे गेले. त्यांच्या निधनालाही आता बराच काळ लोटला. आज मागे वळून पाहिले म्हणजे वाङ्मयीन आणि वैचारिक क्षेत्रात माटे एखाद्या डोंगरासारचे उभे असलेले दिसतात. त्यांनी केलेले अफाट काम बघून छाती दडपून जाते. अस्पृश्यांसाठी अनेक वर्षे अविरत कार्य केल्यानंतर, महात्मा गांधी आणि डॉ. आंबेडकर आल्यावर, त्यातून शांतपणे अंग काढून घेण्यात, त्यांनी दाखवलेली संमजस निरिच्छता बघून

मन स्तिमित होते. माट्यांचे कुठलेही लेखन जुने वा कालबाह्य वाटत नाही. उलट नव्या काळाने ज्या नव्या समस्या निर्माण केल्या आहेत, त्यांच्या संदर्भात आज कदाचित ते अधिक अर्थपूर्ण व आवश्यक ठरत आहे. विद्यार्थिदशेत, कोवळ्या आणि अपरिपक्व वयात, माट्यांसारखा

विचारवंत आणि प्रेमळ गुरु लाभला हे आजही मला माझे भाग्य वाटते.

● ●

– शांता ज. शेळके
प्लॉ नं. १९, आदर्शनगर
पुणे – सातारा रस्ता, पुणे ३७

एकच खिडकी

साऱ्या जगाला सामावून घेणारी,
निसर्ग व माणसाचा अतूट संबंध जोडणारी
वादळाशी झुंजणारी, पावसाला झेलणारी
हवेशी खेळणारी, उन्हाशी बोलणारी
एकच खिडकी ॥१॥

जिच्यात सामावलंय हे आभाळ
ते डोंगर, ती झाडे
वेली आणि फुले-पाखरे
हे रस्ते आणि त्यावरची वाहने दाखवणारी
एकच खिडकी ॥२॥

सकाळच्या वेळी त्या खांबावर
बसणारा तो दयाळ
तारेवर लोंबणारं वटवाघूळ
'आ' वासून बसलेलं फाटक, तासंतास बघणारी
एकच खिडकी ॥३॥

आपल्यापासून काही लपवत नाही, फसवत नाही,
या प्रचंड विश्वाचा अल्पसा परिचय,
३६५ दिवस, २४ तास करून देणारी
एकच खिडकी ॥४॥

ऋतू चक्रांचा परिचय करून देणारी,
नक्षत्रांना अंगणात आणणारी
सूर्याचं दर्शन घडवणारी
चंद्राचा शीतल प्रकाश पोहचवणारी
एकच खिडकी ॥५॥

– सचिन खोत, ८ वी, ज्ञा. प्र. प्र.

जगसफरीवर निघालेला कोलंबस जमेकाजवळ पोहोचला असतानाची गोष्ट. गलबताच्या मोडतोडीमुळे त्याला जमेकाला थांबावे लागले. या काळात त्याला त्याच्या खलाशांनी भंडावून सोडले. अन्नधान्याच्या चोऱ्यामाऱ्या करून, बंड करून त्यांनी कोलंबसला भरपूर छळले. त्यातच स्थानिक लोकांनी कोलंबसला धनधान्य देण्याचे व मदत करण्याचे नाकारले. संकटात सापडलेल्या कोलंबसला निराशेने ग्रासले. सहज हाताशी असलेले पंचांग (अलमनॅक) चाळता चाळता त्याला संकटातून बाहेर पडण्याचा मार्ग सुचला.

कोलंबसने काही लोकांमार्फत गावकऱ्यांना निरोप धाडला की देव त्यांच्यावर रागावलेला आहे आणि या रागाचे प्रत्यंतर आज रात्री आकाशात दिसेल. लोकांनी कोलंबसच्या या निरोपाला फारसे मनावर घेतले नाही. मात्र रात्री चंद्र उगवल्यानंतर काही वेळात चंद्राची एक कड काळी होत असलेली दिसली. हळूहळू चंद्राचा बराच भाग नाहीसा होऊ लागला. जमेकातील लोक घाबरले. कोलंबसच्या सांगण्याप्रमाणे देवाचा कोप आपल्यावर झाला आहे, याचे प्रत्यंतर त्यांना आले. त्यांनी कोलंबसकडे धाव घेतली. आकाशातील चंद्र नाहीसा झाल्यावर आपल्याला हालअपेष्टा सहन कराव्या लागतील हे लक्षात घेऊन त्यांनी कोलंबसला आलेल्या संकटाचे निवारण करण्याची विनंती केली. धनधान्य पुरवण्याची हमी घेऊन कोलंबसने त्यांना मदत करण्याचे आवाहन दिले. कोलंबसने गावकऱ्यांना सांगितले, “मी देवाशी बोलतो व तुम्हाला माफी मिळवून देतो. तुम्ही घरी जा. काही वेळातच देव तुम्हाला तुमचा चंद्र परत देईल.” कोलंबसच्या आश्वासनाप्रमाणे

एक अद्भूत आविष्कार

खग्रास चंद्रग्रहण

- डॉ. प्रकाश तुपे

काही वेळाने पूर्ण चंद्रबिंब आकाशी तळपू लागले. जमेकातील सर्व लोकांनी त्याला पुढच्या प्रवासाला निघेपर्यंत भरपूर मदत केली. थोडक्यात कोलंबसने फक्त पंचांगाच्या साहाय्याने त्याला अगोदर माहिती झालेल्या खग्रास चंद्रग्रहणाचा फायदा करून घेतला. हे ग्रहण २९ फेब्रुवारी १५०४ रोजी झाल्याची नोंद आहे.

पुरातन काळापासून ग्रहणाच्या विषयी किती अज्ञान व अंधश्रद्धा सर्वसामान्यांच्यात आढळतात हेच वरील गोष्टीवरून दिसून येते. राहू केतू चंद्राला गिळतात अशी भाबडी समजूत आपल्याकडे रूढ होती. राहू केतूंच्या तडाख्यातून चंद्राला सोडवावे म्हणून आपल्याकडे पूजाअर्चा केल्या जात. भाविक लोकांच्या भोळ्या स्वभावाचा गैरफायदा घेऊन अनेकांनी स्वार्थ साधून घेतला. लॉरेन्स ऑफ अरेबिया याने तर अवघ्या पन्नास सैनिकांच्या साहाय्याने ग्रहणात तुर्कांवर हल्ला चढविला. ग्रहण कालातील भांबावलेल्या तुर्कांनी सपशेल शरणागती पत्करली.

विज्ञानाची प्रगती होत गेल्याने आपल्याला ग्रहण का होते, कधी होते व कसे होते याची पूर्ण माहिती समजली.

आता मात्र आपण ग्रहणाला भीत नाही, उलट हा निसर्गाचा सुंदर आविष्कार आवर्जून पाहतो.

चंद्रग्रहण हा नभांगणात घडणारा सावल्यांचा खेळ आहे. आपल्याला ठाऊकच असेल की चंद्र व पृथ्वी स्वयंप्रकाशित नाहीत, सूर्याच्या प्रकाशात असल्यामुळे आकाशात या दोघांच्या प्रचंड सावल्या पडतात. अवकाशात पृथ्वीची सावली जवळजवळ साडे तेरा लाख किलोमीटर लांबीची पडते. पृथ्वीच्या शंक्वाकृती अवाढव्य सावलीत चंद्र सापडल्यास चंद्रग्रहण घडते. पृथ्वीच्या सावलीत मध्यात चंद्र आला, तर मोठे असे ‘खग्रास चंद्रग्रहण’ दिसू शकते. खग्रास अवस्थेचा कालावधी जास्तीत जास्त एक तास ४२ मिनिटांपर्यंत असू शकतो. या काळात मात्र चंद्र पूर्णपणे दिसेनासा होत नाही. पृथ्वीभोवतालच्या वातावरणातून जाताना सूर्यकिरणांचे वक्रीभवन होऊन काही प्रमाणात सूर्यप्रकाश चंद्रावर पडतो. त्यामुळे चंद्रबिंब आपल्याला दिसू शकते.

फुटलं तांबडं पूर्वेला मावळे शुक्राचा ग तारा। पडे चंद्राला खळं, होय जीवा थोडा थोडा ।।

वक्रीभवनामुळे मुख्यतः तांबडे किरण चंद्रावर पोहचून चंद्रबिंब तांबटसर दिसते. मात्र काही वेळा पृथ्वी भोवतालचे वातावरण दूषित झाल्यास संपूर्ण चंद्रबिंब दिसेनासे झाल्याचे अविस्मरणीय दृश्य दिसू शकते. डिसेंबर १२ मध्ये झालेले चंद्रग्रहण आपणास आठवत असेलच. या ग्रहणात चंद्रबिंब नाहीसे झाल्याचे दिसले होते. शास्त्रज्ञांच्या रमते यावेळी फिलिपिन्समधील एका ज्वालामुखीने प्रचंड प्रमाणात धूळ, राख वातावरणात फेकली होती. या धूळ, राख व धुराच्या प्रदुषणाने मोठ्या प्रमाणात सूर्यप्रकाश इतस्ततः फेकला गेल्याने चंद्रबिंब दिसेनासे झाले होते. याच प्रकारचा अनुभव आठ ऑक्टोबर १८८४ मध्ये दिसलेल्या खग्रास ग्रहणात शास्त्रज्ञांना आला होता. यावेळी इंडोनेशियातील क्राकाटाऊ ज्वालामुखीमुळे पृथ्वीभोवतालचे वातावरण दूषित झाल्याने चंद्रबिंबावर दिसणारी पृथ्वीची छाया रेखीव न दिसता वेडीवाकडी व हिरवट-तपकिरी रंगाची दिसली.

या महिन्यात आपल्याला खग्रास चंद्रग्रहण दिसण्याचा योग येत आहे. येत्या सोळा सप्टेंबरला रात्री ९ वा. ४१

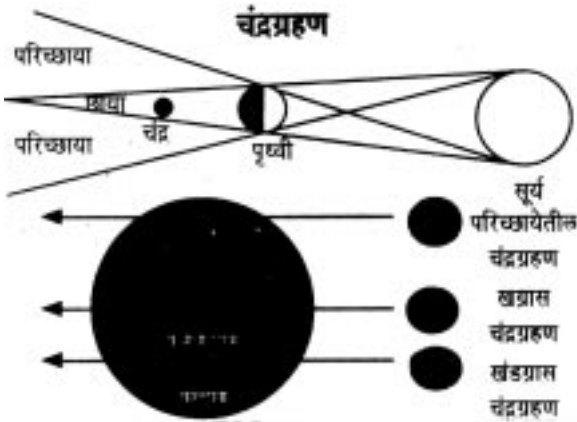
मिनिटाने चंद्र पृथ्वीच्या विरळ छायेत शिरेल. मात्र त्याच्या तेजस्वितेमध्ये फारसा फरक आपल्याला डोळ्याने जाणवणार नाही. जवळजवळ तासाभराने म्हणजे १० वाजून ४० मिनिटाने चंद्रबिंब पृथ्वीच्या दाट सावलीत शिरू लागेल. हळूहळू चंद्रबिंब पृथ्वीच्या दाट छायेत खोलवर शिरू लागल्याने चंद्रावरील विवरे एकापाठोपाठ एक अशी दिसेनाशी होऊ लागतील. जवळजवळ निम्मे अर्धे बिंब नाहीसे झाल्यावर चंद्राची तेजस्विता खूपच कमी झाल्याचे जाणवेल. चंद्राचे अर्धे बिंब तांबूस रंगाचे तर उरलेले बिंब पांढऱ्या रंगाचे असे सुंदर दृश्य दिसू लागेल.

रात्री ११ वा. ४७ मिनिटाने संपूर्ण चंद्रबिंब पृथ्वीच्या सावलीत गेल्याने तांबूस रंगाचे दिसू लागेल. चंद्राजवळचे तारे आकाशात स्पष्ट दिसतील. आकाश ताऱ्यांनी फुलून आलेले दिसेल व त्यामध्ये तांबूस रंगाचे चंद्रबिंब खुलून दिसेल. जवळजवळ एक तासाने म्हणजे रात्री १२ वा. ४८ मिनिटाने चंद्राची एक कड पुन्हा प्रकाशू लागेल व ग्रहण सुटण्यास सुरुवात झाल्याचे समजेल. एक वाजून पंचावन्न मिनिटांनी चंद्र पूर्णपणे

बाहेर पडेल व खऱ्या अर्थाने ग्रहण संपेल. **या घटनेचे महत्त्व :**

चंद्रग्रहण अभ्यास खगोलशास्त्रज्ञांना मोलाचा वाटतो. चंद्रावरील सावलीचे निरीक्षण करून चौथ्या शतकात ऑरिस्टॉटलने पृथ्वी गोल आहे, असे अनुमान काढले. पृथ्वीभोवतालच्या वातावरणामुळे सावलीच्या आकारात बदल होत असावा, असे काही शास्त्रज्ञांना वाटते. चंद्रावर वातावरण नसल्यामुळे सूर्यप्रकाश पडलेल्या भागाचे तापमान उकळत्या पाण्याएवढे तर जेथे सूर्यप्रकाश नाही तेथे उणे शंभर अंश फॅरनहाइट एवढे कमी होते. ग्रहणकाळात चंद्राच्या पृष्ठभागावर अल्प काळात तापमानात मोठ्या प्रमाणात बदल झाल्याने चंद्र पृष्ठभागावरील विवरे काही वेळा एकदम तेजस्वी किंवा मोठी दिसू लागतात. ग्रहणात यासाठी विवरांचे निरीक्षण केले जाते. या दोन्ही कामात हौशी आकाशनिरीक्षकांची फार मोठी मदत होते. अनेक निरीक्षणांच्या साहाय्याने खगोलशास्त्रज्ञांना पृथ्वी-चंद्राविषयीच्या काही अनुत्तरित प्रश्नांची उकल ग्रहणात करता येते. यासाठी खगोलशास्त्रज्ञ हा नैसर्गिक आविष्कार काळजीपूर्वक अभ्यासतात.

ग्रहण हा सूर्य-चंद्र व पृथ्वीच्या सावल्यांचा खेळ असून त्यात वेगळे असे काहीच घडत नसल्याने शुभाशुभ मानणे किंवा ग्रहण पाहण्याचे टाळणे किंवा आपली दिनचर्या थांबवणे हे शास्त्रीयदृष्ट्या चूक आहे. सर्वांनी ग्रहण अवश्य पाहून निसर्गाचा हा अद्भूत आविष्काराचा आनंद लुटला पाहिजे.

दाट सावलीतून बाहेर पडून पूर्वीच्याच तऱ्हेने चमकताना दिसेल. मात्र अजून तासाभराने म्हणजे २ वाजून ५२ मिनिटांनी तो पृथ्वीच्या विरळ सावलीतून

— डॉ. प्रकाश तुपे

८४१ सदाशिव पेठ, पुणे ३०

राष्ट्रपती हे राष्ट्राचे प्रतीक असते. त्यामुळेच भारताच्या राष्ट्रपतीपदावर दलित व्यक्ती विराजमान व्हावी हे महात्मा गांधींचं स्वप्न होतं आणि स्वातंत्र्याच्या सुवर्णमहोत्सवी वर्षात हे स्वप्न साकार होत आहे, हा केवढा मोठा योगायोग. देशात सध्या असलेल्या राजकीय अस्थिरतेच्या पार्श्वभूमीवर, बहुतेक सगळ्या राजकीय पक्षांनी राष्ट्रपतीपदाचे उमेदवार म्हणून श्री. कोचेरी रामन नारायणन यांना पाठिंबा दिला आणि दलित असले तरी एक नाणावलेले मुत्सद्दी असलेले श्री. नारायणन यांनी भारताचे दहावे राष्ट्रपती म्हणून २५ जुलै १९९७ रोजी सूत्रे हाती घेतली. उत्तम बुद्धिमत्ता, प्रत्येक विषयावर स्वतःचा खास दृष्टीकोन, कामाचा अनुभव हे सर्व लाभलेले श्री. नारायणन सर्वच दृष्टीने या पदासाठी पात्र आहेत. त्यांनी अनेक देशांत भारतीय राजदूत म्हणून काम केले आहे.

केरळमधील उझहवूर गावी ४ फेब्रुवारी १९२१ रोजी त्यांचा जन्म झाला. त्यांचं गाव मागास जिल्ह्यातील मागास गाव. त्यामुळे श्री. नारायणन यांना लहानपणापासूनच अस्पृश्यतेला सामोरे जावे लागले. विकासापासून वंचित राहिलेल्या त्यांच्या गावात दळणवळणाच्या काही सोयी नव्हत्या. त्यामुळे त्यांना शाळेत जाण्यासाठी १६ कि.मी. चालावे लागे. मात्र यामुळे त्यांचा आपोआपच व्यायामही होत गेला. त्यांचे वडील रामन वैद्यायन हे आयुर्वेदिक डॉक्टर होते. नारायणन यांच्यासह त्यांना एकूण ६ मुले. त्यामुळे चरितार्थ चालविणे त्यांना खूप अवघड जायचे. शाळेची फी भरता न आल्यामुळे नारायणन यांना शाळेतून हाकलण्यात

ओळख नव्या राष्ट्रपतींची

के. आर. नारायणन

आले होते. मात्र आपला तास चुकू नये यासाठी वर्गाबाहेर उभं राहून ते टिपणं काढायचे. गरिबी व अस्पृश्यता यासाठी त्यांना अनेकदा कुत्सित टोमणे ऐकावे लागत. तरीही त्यावर चिडण्याऐवजी त्यांनी यातून सहिष्णुता व सहनशक्तीचे धडे घेतले. मात्र यात त्यांनी रंगविलेली भावी आयुष्याची स्वप्ने भंग पावली नव्हती. त्यांच्या स्वप्नांना पूर्तीचा ध्यास लागला होता.

सगळ्या अडचणींवर मात करून नारायणन यांनी स्वतःच्या हुशारीवरच आपले शिक्षण उत्तमरितीने पूर्ण केले. १९४३ साली कोट्टायम येथील कॉलेजमधून ते पहिल्या वर्गात, प्रथम

क्रमांकाने बी.ए.ची परीक्षा उत्तीर्ण झाले. नंतर नारायणन यांनी नोकरीसाठी प्रयत्न केले. पण कारकुनाची नोकरी त्यांना करायची नसल्यामुळे ते मद्रासला आले. दै. 'हिंदू' मध्ये त्यांनी वर्षभर उपसंपादक म्हणून काम केले. नंतर 'इकॉनॉमिक विकली फॉर कॉमर्स अँड इंडस्ट्री' या नियतकालिकात काम करण्यासाठी ते दिल्लीला आले. दरम्यान लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्समध्ये दाखल होण्यासाठी त्यांना टाटा शिष्यवृत्ती मिळाली. परंतु दुसऱ्या महायुद्धामुळे त्यांना लगेच लंडनला जाता आले नाही. मग नारायणन यांनी 'टार्न्स ऑफ इंडिया'त वार्ताहर म्हणून नोकरी केली. त्यानंतर १९४९ साली लंडन स्कूल मधून अर्थशास्त्र विषय घेऊन ते बी.एस्सी. झाले. लंडनमध्येही नारायणन एक हुशार विद्यार्थी म्हणून प्रसिद्ध होते. 'लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स' मध्ये नारायणन यांना ब्रिटनमधील मजूर पक्षाचे गुरु आणि प्रख्यात विचारवंत प्रा. हॅरॉल्ड लास्की यांचे मार्गदर्शन लाभले.

लंडनमधून अर्थशास्त्राची पदवी घेऊन भारतात परत आल्यावर काय करायचे? हा प्रश्न त्यांच्यापुढे उभा राहिला. पण प्रा. लास्की यांनी त्यांचा हा प्रश्न सोडविला. पं. नेहरू यांना त्यांनी एक पत्र दिले. 'हा हुशार मुलगा आहे. याचा आपण चांगला उपयोग करून घ्यावा' असा या पत्राचा आशय होता. पं. नेहरूंना, परराष्ट्र मंत्रालयात बुद्धिमान, ताज्या दमाचे युवक हवे होतेच आणि अशारितीने श्री. नारायणन भारतीय विदेश सेवेत दाखल झाले. ब्रह्मदेशातील रंगून येथे त्यांची पहिली नेमणूक झाली आणि इथेच त्यांना त्यांची पत्नी पहिल्यांदा भेटली.

रंगूनमधील मिशनरी शाळेच्या प्रमुखांची मुलगी कु. टिन्ट टिन्ट हिची सौ. उषा नारायणन झाली. भारतीय विदेश सेवेत असल्यामुळे दुसऱ्या देशातील मुलीशी लग्न करण्यासाठी त्यांना पंतप्रधान नेहरूंची परवानगी घ्यावी लागली. अर्थात पं. नेहरूंनीही विरोध न करता परवानगी दिली. नारायणन यांच्या पत्नीला समाजकार्याची तसेच ललित वाङ्मयाची आवड आहे. त्यांचे कौटुंबिक वातावरण सुसंस्कृत आहे. त्यांच्या दोन्ही मुली उच्चशिक्षाविभूषित आहेत.

‘अलिप्ततावादाचा नेहरूंचा सिद्धांत’ या विषयावर पी.एच.डी. करण्यासाठी त्यांना फेलोशिपही मिळाली होती. परराष्ट्र खात्यात सचिव म्हणून रुजू होण्याआधी थायलंड व तुर्कस्तान येथे ते राजदूत होते. चीनशी पुन्हा राजनैतिक संबंध प्रस्थापित करण्यासाठी श्री. नारायणन यांनाच राजदूत म्हणून नियुक्त करण्यात आले होते. ही नियुक्ती सार्थ ठरवत नारायणन यांनी भारत व चीन यांमध्ये सुसंवाद साधण्याच्या दृष्टीतून चांगलीच भरीव कामगिरी केली. १९७८ मध्ये ते विदेश सेवेतून निवृत्त झाले. त्यानंतर त्यांनी दिल्लीतील जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठाचे कुलगुरू म्हणून काम पाहिले. १९८० साली भारताचे राजदूत म्हणून त्यांना अमेरिकेत पाठविण्यात आले. राजकारणापासून लांब असलेल्या नारायणन यांनी अमेरिकेहून परत आल्यावर सक्रिय राजकारणात भाग घ्यायचे ठरविले आणि त्यानंतर लगेचच झालेल्या निवडणुकीत केरळमधील ओड्डापालम या मतदारसंघातून ते ५७ हजार मतांनी विजयी झाले.

राजीव गांधी यांच्या मंत्रिमंडळात श्री. नारायणन यांनी आधी नियोजन खाते आणि नंतर परराष्ट्र खाते, विज्ञान व तंत्रज्ञान खाते सांभाळले. परराष्ट्रांमध्ये राजदूत म्हणून त्यांनी काम केले असल्यामुळे, वागण्यात आपोआप आलेला काटेकोरपणा, शिष्टाचार, आदब, मार्दव हे मंत्री झाल्यावरही त्यांनी पाळले. मृदु, सौम्य तरीही मिष्किल स्वभावाच्या नारायणन यांनी विविध खात्यांमध्ये काम करून स्वतःतला पत्रकार, विचारवंत जागा ठेवला होता.

१९९१ च्या निवडणुकांनंतर जरी त्यांचा मंत्रिमंडळात समावेश नसला तरी १९९२ मध्ये ते उपराष्ट्रपती पदावर जवळजवळ बिनविरोधी निवडून आले. खरं तर तेव्हाच त्यांनी राष्ट्रपतीपदाची पहिली पायरी पार केली होती. श्री. नारायणन जरी राजकारणात आले होते तरी, राजकारणाच्या डावपेचांमध्ये त्यांनी स्वतःला कधीच गुंतवले नाही. सरळ, सुस्वभावी नारायणन, शह-काटशहाच्या कारस्थानांपासून लांबच राहिले. त्यांनी स्वतःला कधी वादाचा विषय बनू दिले नाही. राज्यसभेतील आरडाओरड्यांमध्ये भाग घेणे, हे शांत व संयमी नारायणन यांना कधीच जमले नाही.

‘राजकारण’ म्हटलं की भाषणं ही ओघाने येतातच. मात्र नारायणन यांची भाषणे चुरचुरीत तरीही चिंतनशील असत. विचारपूर्वक स्वतःच स्वतःची भाषणे लिहिणारे नारायणन, आपल्या विचारांपासून इतरांनाही विचार करायला लावत. त्यांची भाषणे रेखीव व मुद्देसूद असत. निःपक्षपाती राहणं आणि सारासार विवेक राखून निर्णय घेणं ही त्यांची खासियत. मात्र राष्ट्रपतीपदाची

सूत्रे हाती घेतल्यावर त्यांना राजकीय सुसंवादाचा सूर शोधावा लागेल. कारण देश अनेक राजकीय वादळांमधून जात असताना ते या सर्वोच्च पदावर येत आहेत. या वादळात हरविलेल्या अनेक लहान-मोठ्या बोट्टींना योग्य दिशा दाखवून मार्गाला लावणे हेच त्यांचे पहिले काम असेल. शांतताप्रिय नारायणन यांच्याकडून आपणही अशीच आशा करूया, की देशातील सद्यस्थितीला समर्थपणे तोंड देऊन देशापुढील इतर आव्हानांना पार करून, देशाला योग्यरितीने ते प्रगतीपथावर नेतील. कारण देशाचे भविष्य, तुम्हा मुलांबरोबरच देशातील सर्वोच्च पदावरील व्यक्तीच्याही हातात असते. त्यामुळे त्यांच्या कार्यासाठी त्यांना शुभेच्छा!

वर्षा कुलकर्णी, पुणे ३८

मैत्रीण

मैत्रीण असावी कशी?
अंधारातही तेवणारी
देहाची सावली तशी ॥१॥

मैत्रीण असावी कशी?
वादळातही तेवणारी
प्रकाशमान ज्योत जशी ॥२॥

मैत्रीण असावी कशी?
सत्य स्वरूप दाखविणारी
निर्मळ सुंदर आरसा जशी ॥३॥

मैत्रीण असावी कशी
मनातले सारे जाणणारी
देहधारी मनच जशी ॥४॥

मैत्रीण जेव्हा असेल अशी,
वाट तुमची चुकेलच कशी?

– अस्मिता पटवे, धुळे
(इंद्रधनु - हस्तलिखित)

मुंबईतील धाराशिव झोपडपट्टी.

ह्या झोपडापट्टीचा, जागतिक रेकॉर्डमध्ये दुसरा क्रमांक असल्याचे सांगितले जाते. राष्ट्राने अभिमान बाळगावा अशा तऱ्हेची ही नोंद नव्हती. परंतु क्षणाक्षणाला वाढणाऱ्या इथल्या झोपड्यांमुळे स्वाभाविकपणे तिथली खाणारी तोंडे वाढत होती हे खास.

अशाच एका झोपडीत तो वाढत होता. त्याचे नाव शरणकुमार. एखाद्या राजपुत्राचे वाटावे असे हे नाव. शरणकुमाराचा पिंडदेखील क्षत्रिय कुळात जन्म घेतलेल्याला साजेसा होता. पैलवानाला शोभेल अशी देहयष्टी. तालमीत जाऊन कमावलेले शरीर. तुकतुकीत, बरीचशी नितळ कांती. शाळेच्या छात्रसेना विभागात विद्यार्थ्यांच्या एका गटाचे नेतृत्व शरणकुमारकडे होते. परीक्षेत फर्स्ट क्लास नाही, मात्र हायर सेंकड मिळवणे त्याने कधी सोडले नव्हते. म्हणजे पांडित्य अन् क्षात्रतेज हातात हात घालून त्याच्या ठिकाणी दिमून येत होते. निरनिराळ्या खेळात मैदान गाजवणे, तर सांस्कृतिक कार्यक्रमात, उत्तम वक्तृत्वाने सभा जिंकणे शरणकुमारच्या डाव्या हातचा मळ होता. परंतु त्याच्या ठिकाणी एक उणीव होती. चंद्राला दृष्ट लागू नये म्हणून त्यावर छोटा डाग आहे म्हणतात. तसेच काहीसे शरणकुमारच्या बाबतीत होते. याच शरणकुमारची ही कथा—

शरणकुमारच्या आईचा पत्ता नव्हता. त्याच्या वडिलांचा ठावठिकाणा ठाऊक नव्हता. धाराशिव झोपडपट्टीत कोळी लोकांची

कथा

शापित शरणकुमार

— दत्ता श्री. टोळ

जी वेगळी स्वतंत्र वस्ती होती त्यातील एका झोपडीत शरणकुमार वाढला. फुलवंता नाव असलेल्या एका कोळीणीच्या झोपडीत तो राहायचा.

काही वर्षांपूर्वीची हकिकत. एकदा काय झालं. रात्रीचे आठ-साडेआठ वाजले होते. मासे विकून आलेल्या पैशातून रात्रीच्या जेवणासाठी तेलमीठ घेऊन फुलवंता घरी आली. झोपडीत रॉकेलचा दिवा भक् भक् आग ओकत होता. शरणकुमार कपाळाला हात लावून विमनस्क स्थितीत, खिन्न मनाने आभाळाकडे लक्ष लावून बसला होता. त्याला ओलांडून झोपडीत शिरता शिरता फुलवंताने विचारले, “काय रो पोराऽ गप्प कां? खारं पाणी तंऽ नाय तुज्या तोंडात?”

शरणकुमाराने नकारार्थी मान हलवली.

“मंग? साळात कुना पोड्याशी भांडला? मारामारी तं नाय केला?”

“नाय”

“मंग? उघड की तोंड”

तेव्हा हमसाहमशी रडत शरणकुमाराने त्याच्या दुःखाला वाट करून देत म्हटले, “आज माज्या स्कूलात कबड्डीचा सामना व्हता. मी वर्गाचा कप्तान. मस्त खेळ केला. एकेकाला असा कैचीत पकडला की एक एक पटापट आऊट जाल्ये. मास्तर कवतिक करीत म्हटले, ‘शाब्बास पोरा. वर्गाची शान वाढवली’

बक्षिसाचो कप घेऊनश्यान मी दोस्तास संगती घेऊन निघालो. वाटेत चार पोड्टी उभी. मला बघुनश्यान फिदी फिदी हसत होती. आमाला उमगना. मी पगितला तंऽ हारलेल्या वर्गातली इब्लिस पोरटी. आमी ऐटीत छाती फुगवून चाललो होतो. आमाला भ्याड नवतं. तोच एक पोड्टें सोड्याची बाटली फुटल्यावर जसा आवाज होतो तसा आवाज करीत माझ्याकडं बोट दाखवून पचकन बोललं,

‘अरे, त्ये बगा अक्करमाशा.

मारा--- दगड मारा त्याला.’ ती आमच्या अंगावर धावून येणार तसा मी दोन पावलं पुढं टाकून माजं डोलं मोडुं केलं. ती पोरं हडबडली. मागे सरली. लढाई जिंकल्यागत आमी चाललो. आता ती पोड्टी गप्प उभी असांऽ पन् एक जण पुत्रा हल्लू आवाजात म्हनला, ‘अक्करमाशा तंऽ अक्करमाशा. अन् ऐट पगा ना राजाची दाखवतायऽऽ फुलामायऽ अक्करमाशा मंजे गो काय?’

शरणकुमारचे शब्द ऐकले अन् फुलवंताच्या काळजात चरंऽऽ झालं. आता ह्या पोराला काय सांगायचं. कसं सांगायचं उमगेना. त्याला पोटाशी घेऊन फुलवंता म्हणाली, “अरं माज्या लेकरा. कसं सांगू?”

“सांग तुकां जमल तसा”

“चेडवाऽऽ तू माजा लेकरू नाय. तू लोकाचा. समीदराने तू मला दिला. माज्या ओटीत टाकला.”

शरणकुमारला त्या खुलाशाने काही कळले नाही. त्याचा रडवेला चेहरा बघून फुलवंता पुढे सांगू लागली, “एका टोपलीतून वहात वहात मला गावला. पोरा, तू तवा दोन दिसाचा असनार. देवाचा प्रसादच तू माका मिलाला. पोरा,” डोळ्यात आसवे आणून फुलवंता बोलू लागली, “पोरा, तू तुज्या आईचा लेकरू. बापसून नाय म्हटला असाल म्हणून तुज्या मायेनं तुला टाकला असणार. तुज्या आयेचा लगीन जाला नसाल म्हणूनश्यान ही बिलापत. तिनं तुला टोपलीतून सोडला. पोराऽऽ” हंबरडा फोडल्याप्रमाणे मोठ्याने रडत फुलवंता म्हणाली, “टोपलीत तू अन् कापडाचं एक बोचकं गावलं. चार कपडे अन् एक बुक बोचक्यात आसा. बिनबापाचं तू पोरे, म्हंजी बिनबियाचं झाड असत तसंऽऽ लगीन न करता जाल्याला पोराचा बाप सांगता नाय येत. असा पोरे म्हणजे अक्कारमाशा हलक्या हीन घरचा.” म्हणत फुलवंता उठली आणि तिने ते बोचके शरणकुमारच्या हाती ठेवले.

फुलवंता आईचा तो खुलासा ऐकून शरणकुमार अधिकच रडू लागला. आपले वडील कोण हे ठाऊक नसल्याने सर्वजण आपल्याला

चिडवतात हे आता शरणकुमारला उमगले. शाळेत नाव केवळ शरणकुमारच का? हे त्याला कळले. इतर मुलांची नावे त्यांच्या वडलांच्या आणि आडनावसह आपलं नाव मात्र भुंड्याप्रमाणे, फक्त शरणकुमार. तो हमसाहमशी रडू लागला. ‘मायेऽमी बाचं नाव काय सांगायचा?’ त्याने केविलवाणेपणे विचारले.

“तुज्या शालामंदी आईचा नाव घालत असा तं सांग माजा नाव, फुलवंता शिंदे”. शरणकुमारचे डोळे आनंदाने विस्फारले. डोळे मोठे करून तो ओरडला. ‘शरणकुमार फुलवंता शिंदे.’ दुसरे दिवशी तो शाळेत मुख्याध्यापकाना भेटला.

त्यांच्या सूचनेनुसार नावाची दुरूस्ती करून घेतली. त्या दिवसापासून तो एस् शरणकुमार म्हणून ओळखला जाऊ लागला. आपल्या आईने दिलेले ते पुस्तक त्याने आईची आठवण म्हणून जपून ठेवलं. ते पुस्तक नव्हते. होती एक डायरी.

शरणकुमार आता हायस्कूलात दाखल झाला. तिथे देखील तो नेहमी आघाडीवर असे. खेळ, वक्तृत्व आणि अभ्यास यात कुठल्यातरी क्रमांकाचे बक्षिस एस्. शरणकुमारला मिळाले नाही असे कधी व्हायचे नाही.

सालगुदस्ताची कथा. शाळेचे गॅदरिंग होते. रंजक कार्यक्रम झाले. बक्षीस समारंभ सुरू झाला. अध्यक्ष उभे राहिले. साळवी सर बक्षीस विजेत्यांची नावे वाचू लागले. “खो. खो. कप्तान एस् शरणकुमार”.

शरणकुमार जागेवरून उठला.

टाळ्यांचा प्रचंड कडकडाट सुरू झाला. बक्षीस स्वीकारून तो जागेवर जाईपर्यंत एका विद्यार्थ्यांच्या नावानंतर सरांनी उच्चार केला, “आदर्श विद्यार्थी आठवी - एस् शरणकुमार”

आल्या पावली शरणकुमार मागे वळला. एका तालात मोठमोठ्याने वाजत असलेल्या टाळ्यांच्या आवाजच तो विद्यार्थ्यांचा आवडता आहे, याची साक्ष पटवत होता. ते जाणून त्याच्या हाती

बक्षीसाचा कप, प्रमाणपत्र देत अध्यक्ष म्हणलो, “आता तू इथच बक्षीस समारंभ होईपर्यंत थांब. तू पुनः पुनः येणार याची मला खात्री आहे.” अध्यक्षाने या उद्गारांवर विद्यार्थ्यांत आनंदाने चित्कार उमटला. सगळी मुले बराच वेळ जोरजोरात टाळ्या वाजवत होते. अपवाद स्टेज समोरील उजव्या कोपऱ्यात बसलेल्या चौकडीचा. शरणकुमारचा प्रतिस्पर्धी बंक्या आणि त्याचे तिघे मित्र शरणकुमारचे नाव उच्चारले गेले की, नाक मुरडत होते. बक्षीस वाटप, अध्यक्षाने भाषण अन् आभारप्रदर्शन असा तासभर कार्यक्रम झाला. बक्षीसाचे छोटे मोठे आठ कप, एक बिल्ला, एक प्रशस्तीपत्रक घेऊन मित्रांच्या गराड्यात शरणकुमार बाहेर पडला.

“किती रे बक्षीसे मिळाली तुला?” कुणी मित्राने विचारले, “दहा” शरणकुमाराने उत्तर दिले. “ए बंक्या, अरे माशा फार झाल्या आहे नाही आपल्या गावात” “हो ना नुसता सुळसुळाट झालाय त्यांचा. सळी की पळी करून सोडलंय त्यांनी. हे बघ इथं बऱ्याच मरून पडल्या आहेत.”

“किती आहेत रे?” चांडाळ चौकडीपैकी एकजण पचकला. “एक दोन ...” तिसरा मोजू लागला अन् ‘दहा’ म्हणत थांबला. “अरे दहा नाहीत. अकरा आहेत अकरा, तू मोजत असताना मी देखील मोजून पाहिल्या. अकरा माशा आहेत अकरा--- अकरा माश्या” बंक्याने असे म्हणताच शरणकुमारकडे पाहात ते चौघे खदाखदा हसले. ते का

हसताहेत हे न कळण्या-इतका शरणकुमार बुद्ध नव्हता. परंतु ‘हाथी चले अपनी चाल’. त्या क्षणाला तरी त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करित तो निघाला. शरणकुमाराने मनात आणलं असतं तर चौघांना तो बुकलून काढू शकला असता. परंतु आदर्श विद्यार्थ्याला ते शोभून दिसले नसते. मूग गिळून, राग आवरता घेत तो घरी आला. आपल्याला संपूर्ण नाव मिळाले परंतु ‘अक्करमाशा’ हा डाग राहणार त्याचं काय? जड अंतःकरणाने तो मिळालेली बक्षीसे पाहू लागला. त्या पुरस्कारात ‘मृत्युंजय’ नावाची कादंबरी होती. शरणकुमार पानामागून पाने उलटू लागला. कर्णाच्या जीवनावरील त्या कादंबरीने त्याचे लक्ष अधिकच वेधले. कुठे तरी कर्णाशी आपला धागा जुळतो आहे हे त्याच्या लक्षात आले. ‘दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम् ।’ ह्या वाक्याने त्याला समाधान लाभले.

‘कुठच्या कुळात जन्म मिळायचा हे माणसाच्या स्वाधीन नाही. परंतु मोठेपणा, पराक्रम ह्या जन्मावर अवलंबून नसून माणसाच्या पराक्रमावर आहे’ हा अर्थ त्या वाक्याचा. म्हणून ते वाक्य पुनःपुनः वाचावे असे त्याला वाटू लागले. तो ते वाक्य परत परत म्हणू लागला.

अशीच काही वर्षे लोटली. आज सकाळी दहावीचा बोर्डाचा रिझल्ट होता. आदल्या दिवशी त्याला बोर्डाकडून तार मिळाली होती.

‘बोर्डात पहिला आल्याबद्दल अभिनंदन.’ हा त्या तारेतील मजकूर होता. वृत्तपत्रवाले, बोर्डाचे अधिकारी, टी. व्ही.वाले

अभिनंदनासाठी, फोटो काढण्यासाठी येऊन गेले होते.

दुसऱ्या दिवशी वृत्तपत्रात गुणवत्ता यादीतील काही विद्यार्थ्यांचे फोटो छापले होते. कुणाचा आईबरोबर, कुणाचा आई-बाबांबरोबरचा फोटो होता. ते पाहून मात्र त्याच्या डोळ्यात पाणी उभे राहिले. फुलवंता आईला लिहायला वाचायला येत नाही म्हणून तिचा फोटो कुणी छापला नव्हता. वडलांचा फोटो---? ते एक, उत्तर न गवसलेले मोठे प्रश्नचिन्ह होते. त्या यादीच्या शेजारी छापलेल्या एका फोटोने शरणकुमारचे लक्ष वेधले. बातमी होती---

मुंबई दि. ११ सरकार सैनिकांच्या नावे उद्यान बांधणार

भारत पाक युद्धात बळी गेलेल्या उमाजी कांबळे यांची आठवण राहावी यासाठी महाराष्ट्राच्या राजधानीत एक मोठे उद्यान उभारण्यात येणार आहे. अशा प्रकारच्या पहिल्या बागेला उमाजी कांबळे याचे नाव दिले जाणार आहे.

शरणकुमार ती बातमी पुनःपुनः वाचत होता. त्या बातमीचे आकर्षण वाटले म्हणून नव्हे तर बातमीत उमाजीचा छापलेला फोटो पाहून त्याला कां कुणास ठाऊक, स्वतःचाच फोटो पाहतोय असे वाटत होते. तो पेपर घेऊन शरणकुमार फुलवंताला म्हणाला देखील, “आये, फोटो बघ. माझ्यासारखा दिसतोय ना?”

फुलवंताने फोटो न्याहाळून पाहिला अन् म्हणाली, “ल्येका, फोटो तुज्यावानी नाही तर तू ह्या फोटोपरमाने दिसतसा कारण हा बाप्याचा फोटू दिसता. तू लाहन असा”

शरणकुमाराने फोटो पुनः एकवार न्याहाळला. मान डोलवली. तेवढ्यात घरात जाऊन फुलवंताने पेढ्याचा बॉक्स आणला. शरणकुमारच्या हाती तो देत ती म्हणाली, “तुजा बापूस अन् आई असाचा हुता” गळा दाटून आलेल्या अवस्थेत डोळ्यात आलेले पाणी तिने पुसले. शरणकुमारच्या देखील काळजात कसे तरी झाले.

त्या रात्री--- वेळ दहाची. आज आपले आईवडील असते तर, ह्या विचाराने व्याकुळ झालेला शरणकुमार अंथरुणावर तळमळत होता. डोळ्याला डोळा लागत नव्हता. तास, दोन तास गेले. आईवडलांची आठवण असलेले बोचके पुनः पाहूया, असा विचार करून शरणकुमार ते बोचके घेऊन बाजेवर बसला. त्याने बोचके सोडले. आतील एकेक वस्तू काढून तो त्यांचा स्पर्श अनुभवू लागला. प्रथम हाती आले एक दुपटे. छोट्या बाळाच्या त्या दुपट्यावरून हात फिरवताना त्याला आपण मोरपिसावरून हात फिरवत आहोत असा भास झाला. त्यानंतर एक झबले-टोपडे. तो त्याकडे पाहात राहिला. ह्या वस्तू त्याने जेव्हा जेव्हा आईवडलांची आठवण होई तेव्हा पाहिल्या होत्या. पण आज पुनःपाहताना त्याला वेगळाच आनंद मिळत होता. सोन्याची जिवती गुंफलेला काळा रेशमी दोरा अन् काही काही... नंतर हाती आली

डायरीसारखी एक वही. त्याने वहीची पाने चाळली. त्याच्या प्रत्येक पानावर शेवटी यु.के. असे लिहिल्याचे त्याने वाचले.

मात्र यु.के. अक्षराजवळ तो थबकला. यु.के. म्हणजे युनायटेड किंगडम नक्कीच असणार नाही ह्याबद्दल तो १००% खात्री बाळगून होता. पण युके म्हणजे काय? त्याचे विचारचक्र सुरू झाले. एकीकडे डायरीच्या पानांशी त्याचा हाताने चाळा चालू होता. डायरीला प्लॉस्टिकचे कव्हर होते. शरणकुमाराने सहज ते कव्हर बोट घालून थोडे ओढले. ताण पडून डायरी अन् प्लॉस्टिकमध्ये अंतर झाले. अन् निर्माण झालेल्या पोकळ जागेतून एक छोटा फोटो बाहेर पडला. फोटोच्या मागे “प्रिय उमास. ब्रिगेडियर उमाजी कांबळेकडून” असे लिहिलेले होते. तो फोटो पाहून शरणकुमार आश्चर्यचकित झाला. वृत्तपत्रात पाहिलेला ब्रिगेडियर उमाजी कांबळे यांचा फोटो आणि हा फोटो एकाच व्यक्तीचा होता. वृत्तपत्रातील फोटोशी आपला चेहरा हुबेहुब जुळतोय असं फुलवंताआईने मधाशी म्हटलेले त्याला एकदम आठवले आणि आईच्या डायरीतील उल्लेखांवरून ब्रिगेडीयर कांबळे आपले वडील असल्याचे त्याला उमगले. डायरीतील यु.के. या अक्षरांचा उलगडाही त्याला झाला, यु.के. म्हणजे उमा कांबळे!

आपले वडील सैन्यात ब्रिगेडियर पदावर होते हे त्याला त्या सगळ्यावरून कळले. वडिलांचे नाव तर कळले. आपण अनौरस नाही हे समजल्यावर त्याच्या डोळ्यात आनंदाश्रू आले. आता कोणी आपल्याला अक्करमाशा म्हटलं तर त्याच दात पाडायचे असा त्याने निश्चय केला. ही आनंदाची बातमी केव्हा एकदा फुलवंता आईला सांगतो असं त्याला झालं. तो फोटो घेऊन शरणकुमार फुलवंताकडे गेला. “आये, हे पाहा माझे बाबा, सैन्यात ते मोठे अधिकारी होते. लढाईत ते मारले गेले. आता मी पुनः कधी तुला त्रास देणार नाही. माझ्या बाबांचे नाव उमाजी कांबळे आहे. असे सांगून त्याने फोटो कसा मिळाला, त्याच्या मागे असलेले नाव, डायरीतील उल्लेख असे सर्व सांगितले. ते एकून फुलवंताचा चेहराही आनंदाने फुलला. इकडे शरणकुमार मात्र ‘उमजी कांबळे’ म्हणत नाचतच राहिला.

शापित शरणकुमारला कळले की, आपण बदकाचे पिल्लू नसून एक राजहंस आहोत. ती सगळी रात्र त्याने कल्पनेने बाबांची मूर्ती डोळ्यांपुढे आणून आनंदाश्रूंना वाट करून देण्यात घालविली.

● ●

– दत्ता श्री. टोळ
स्वरांजली, साहित्य परिषदेसमोर,
पुणे ३०.

क्रेडिट कार्ड

- एस. एस. आर. काझी

तांबडतोब पैसे न देता, पाहिजे ती वस्तू दुकानातून घेता आली किंवा हॉटेलमध्ये भरपूर खाऊन पैसे मात्र न देता रुबाबत बाहेर पडता आले तर? असं करता यावं ही माझी लहानपणापासूनची सुप्त इच्छा. अर्थात ती सगळ्यांमध्येच असते. हल्ली ती रोज साकार होऊ लागलीय. आता मी कोणत्याही मोठ्या दुकानात जातो, पाहिजे ती वस्तू घेतो, हॉटेलात जातो खातो आणि पैसे न देता येतो; आहे की नाही गम्मत?

त्याच्या प्रश्नार्थक चेहऱ्यावरून मी ओळखले. मी चिंटूला माझे क्रेडिट कार्ड दाखवले. म्हटलं “चिंटू, पाहिलंस हे कार्ड! तुला वाटेल हे व्हिजिटिंग कार्ड आहे. पण तसं नाही बरं का? हे आहे क्रेडिट कार्ड!”

“बाबा क्रेडिट कार्ड म्हणजे काय हो?” चिंटूने विचारले.

“चिंटू, क्रेडिट कार्ड म्हणजे बँक आपल्याला एक प्लॅस्टिकचे कार्ड देते, त्या कार्डावर आपले नाव व आपला कार्ड नंबर कोरलेला असतो. या

पूर्ण झाल्या की दुकानदार, आपल्याला आपल्या वस्तू देतो. चार्जस्लीपमधील, बँकेची प्रत ज्या बँकेकडून आपण क्रेडिट कार्ड घेतले असेल त्या बँकेत देऊन बिलाचे पैसे त्या बँकेकडून घेतो.”

समोरून

क्रेडिट कार्ड

पाठीमागून

असेच मी एकदा माझ्या मुलाला म्हणजे ‘चिंटू’ला घेऊन कपड्यांच्या दुकानात गेलो. त्याच्या पसंतीने त्याच्यासाठी कपडे खरेदी केले आणि पैसे न देताच कपडे घेऊन दुकानातून बाहेर पडलो. चिंटू गोंधळला व मला हळूच म्हणाला, “बाबा पैसे नाही दिले?” मी हसलो आणि त्याला समजावून सांगितले की, “हल्ली सगळीकडे ‘क्रेडिट कार्ड’ वर आपल्याला पैसे न देता खरेदी करता येते.” चिंटूला क्रेडिट कार्डविषयी उत्सुकता वाटू लागली आहे हे

कार्डच्या मागे आपली सही असते. हे कार्ड किती काळापर्यंत वापरता येईल ती तारीखही नमूद केलेली असते. आपण दुकानात एखादी वस्तू खरेदी केल्यावर रोख पैसे न देता आपले क्रेडिट कार्ड दुकानदाराजवळ देतो. दुकानदार त्या कार्डचा नंबर आणि कार्डची मुदत तपासून पाहतो. त्याच्याकडील पावतीवर (चार्जस्लीप) आपल्या कार्डचा ठसा उमटवितो आणि चार्जस्लिपवर आपली सही घेतो. तो ही सही आणि कार्डवरची सही जुळवून पाहतो. अशा तपासण्या

“पण बाबा क्रेडिट कार्ड कुणाला घेता येते?” चिंटूने मधेच विचारले.

“ज्याचं वार्षिक उत्पन्न सर्वसाधारणपणे ७५,०००/- रु. आहे, ज्याचा स्थानिक पत्ता, बँकेतील व्यवहार समाधानकारक आहेत, किंवा ज्यांची स्थावर मालमत्ता आहे, अशा खातेदारास बँकेकडून क्रेडिट कार्ड मिळू शकते. त्याचप्रमाणे, जवळच्या संबंधित कोणत्याही व्यक्तीस, पत्नी, मुलगा यांना त्यांच्या नावावर स्वतंत्रपणे वापरता येईल असे कार्डही मिळू शकते.”

“बाबा, क्रेडिट कार्डचे काय काय फायदे आहेत?”

“क्रेडिट कार्डच्या आधारे, जेथे कार्ड स्वीकारले जाते अशा दुकानातून कोणत्याही प्रकारचा माल खरेदी करता येतो. किंवा हॉटेलमध्ये राहता येते, तेथे जवण घेता येते. रेल्वेची तिकिटे काढता येतात. विमानाचा प्रवास करता येतो. विशेष म्हणजे बाहेरगावी गेल्यावर बँकेतून रोख पैसेही काढता येतात. गम्मत म्हणजे, ए. टी. एम. सेंटरवर मशीनमध्ये कार्ड घातले की लगेच ते मशीन आपोआप आपल्याला नोटा देते. तेथे कोणीच नसते. सर्व काही स्वयंचलित. आणखी एक फायदा म्हणजे बँक कार्डधारकाचा अपघात विमा उतरवते.”

“बाबा कार्डचे इतके फायदे आहे तर कार्ड घेण्यासाठी पैसे पडत असतील नाही?”

“हो तर बँक नियमानुसार फी आकारते. परदेशी बँकांच्या तुलनेत भारतीय बँका मात्र नाममात्र म्हणजे अगदी थोडी फी आकारतात.”

“बाबा, ह्या क्रेडिट कार्डची सुरुवात कशी झाली?”

“अरे! ती एक गंमतच आहे. साधारण ३०-३५ वर्षापूर्वी अमेरिकेत एक सद्गृहस्थ आपल्या पत्नीला घेऊन आलीशान हॉटेलमध्ये जेवायला गेले, भरपूर खाणे झाले, पिणे झाले, ढेकर देतात न देतात तो बिल आला, पाकीट काढून पाहतात तर पैसे कमी, आली का पंचाईत, काय करावे कळेना, बराच वळ विचार करून त्यांनी एक युक्ती केली. त्यांनी त्यांचेकडील व्हिजिटिंग कार्डवर

लिहिले की अमूक-अमूक पैसे कमी आहेत व ते कार्ड मॅनेजरकडे पाठवले, मॅनेजरने त्या व्हिजिटिंग कार्डवर सही करण्यास सांगितले, ते गृहस्थही सही करून आनंदाने निघून गेले व ४-६ दिवसांनंतर राहिलेले पैसे देऊन गेले. या घटनेपासून क्रेडिट कार्डची कल्पना निघाली व ती जनमनात हळूहळू रुजत गेली. आज ही पद्धत जगभर पसरली आहे. तिचा सर्वत्र वापर होत आहे. तसेच क्रेडिट कार्ड वापरणे सर्वांनाच सोईस्कर झाले आहे.”

“बाबा, क्रेडिट कार्ड पद्धतीमुळे, दुकानदाराला काय फायदा होतो व कार्डधारकास काय फायदा होतो?”

चिंटूने विचारल्यावर मी सांगू लागलो, “अरे, रोख पैसे देऊन, खरेदी करताना कुणालाही त्याच्या खिशात जेवढे पैसे आहेत तेवढीच खरेदी करता येते, पण क्रेडिट कार्डद्वारे खरेदी करताना बंधन राहात नाही. खरेदीवर बंधन राहिले नाही की दुकानदाराचा खप वाढतो, खप वाढला की फायदा वाढतो. कार्डवर खरेदी केलेल्या बिलाचे पैसे बँक, दुकानदाराला ताबडतोब देते, परंतु कार्ड धारकाला साधारणपणे ३०-४० दिवसांची उधारी मिळते.”

“पण या व्यवहारात बँकेचा काय फायदा?”

“बँक, ग्राहकांना काही सेवा देते तर काही मोबदला ही घेणारच. ज्या वेळी दुकानदार बँकेकडून क्रेडिट कार्डच्या बिलावर पैसे घेतो त्यावेळी कार्डवर झालेल्या व्यवहारावर बँक नाममात्र कमिशन आकारते. ते कमिशन हाच बँकेचा फायदा.”

“बाबा, मलाही क्रेडिट कार्ड

काढून द्या ना?”

आतापर्यंत तुला कार्डचे फायदे कळले. क्रेडिट कार्ड घ्यावयाच्या आधी त्याचे तोटे व त्याची काळजी कशी घ्यावी हेही पाहणे आवश्यक आहे बरं का चिंटू! अरे, क्रेडिट कार्ड हरवलं अन् ते एखाद्या माणसाला सापडलं तर तो इसम त्याचा गैरफायदा घेऊ शकतो. तो इसम कार्डच्या मागे असलेल्या सहीप्रमाणे खोटी सही करून दुकानातून वस्तू खरेदी करू शकतो. व त्याचे बिल कार्डधारकाच्या नावे येऊ शकते.

“ही तर कार्डधारकाची फसवणूक झाली.” चिंटू मधेच म्हणाला.

“अशी फसवणूक होऊ नये म्हणून बँकेने यावर उपाय शोधून काढला आहे.

ज्याचे कार्ड हरवले आहे किंवा ज्या कार्डवर गैर वाजवी खर्च होत आहे पण बिल भरले जात नाही अशी कार्डे बँक बाद करते. व अशा बाद केलेल्या कार्डांची छापील यादी दर आठवड्याला प्रत्येक दुकानात पाठविली जाते. या बाद झालेल्या कार्डांच्या यादीला ‘वॉर्निंग बुलेटीन’ म्हणतात.

दुकानदार दर वेळेस वॉर्निंग बुलेटीन तपासून पाहतो. कार्डचा नंबर वॉर्निंग बुलेटीन मध्ये नसल्याची खात्री करून दुकानदार व्यवहार पूर्ण करतो.”

“पण बाबा, कार्ड हरवले किंवा चोरले गेले व ते गैरप्रकारे वापरले तर त्याची जबाबदारी कोणाची?”

“छान प्रश्न विचारलास. कार्ड चोरीला गेल्यावर कार्डधारकानं प्रथम बँकेला कळवणे आवश्यक असते.

तसेच नजीकच्या पोलीस चौकीत तक्रार नोंदवावी लागते. यानंतर वॉर्निंग बुलेटीनमध्ये नाव छापून प्रसिद्ध होईपर्यंतचा जो काळ असतो त्या काळात जर क्रेडिट कार्डचा गैरवापर झाला तर ती जबाबदारी विमा कंपनी घेते.”

“पण बाबा विमा कंपनीचा क्रेडिट कार्डशी काय संबंध?”

“बँक कार्डधारकाकडून जी फी घेते त्यातूनच बँक विमा कंपनीचा प्रिमियर भरते. त्याबदल्यात विमा कंपनी क्रेडिट कार्डचा गैरवापर झाला तर जबाबदारी घेते. उदा. कार्ड चोरीला गेल्यावर चोराने कार्डवर १०,००० रु. ची खरेदी केली तर

१,००० रु.ची कार्ड धारकाची जबाबदारी व राहिलेल्या नऊ हजार रुपयांची भरपाई विमा कंपनी देते.”

“बाबा, क्रेडिट कार्डचा गैरवापर होऊ नये म्हणून काही उपाय आहेत का?”

“काही बँका कार्डधारकाचा फोटो कार्डमध्ये लावून फोटोकार्ड देतात. त्यामुळे क्रेडिट कार्डचा दुरुपयोग होण्याची शक्यता अजिबात राहात नाही. काही ठिकाणी मॅनेटिक कोड नं.चा वापर केला जातो.”

“बाबा, व्यवहारात किती प्रकारची कार्ड्स आहेत? आणि एक व्यक्ती किती कार्ड्स घेऊ शकते?”

“मास्टर कार्ड, व्हिसा कार्ड,

डायनर्सकार्ड अशी प्रमुख तीन कार्ड्स आहेत. एका व्यक्तीने किती क्रेडिट कार्ड घ्यावी असा नियम नाही. पण शक्यतो एक मास्टर कार्ड व एक व्हिसा कार्ड ठेवावे.”

“बाबा मला पण एक क्रेडिट कार्ड घेऊन द्या ना!”

“देणार! नक्कीच देणार! पण तू आधी शिक्षण पूर्ण कर. कार्ड सांभाळण्याची जबाबदारी पेलण्याइतका मोठा हो. मग तुला नक्कीच कार्ड देईन!”

●●

– एस. एस. आर. काझी
बँक ऑफ इंडिया, इंडिया कार्ड
शाखा, लक्ष्मी रोड, पुणे ३०

☺ हसा मुलांनो हसा ☺

☺ एकदा आचार्य अत्रे फिरायला निघाले होते. एका अरुंद पुलावरून जात असताना त्यांच्यासमोर कोणी त्यांच्या विरोधातील माणूस आला. पुलावरून एकावेळी एकालाच जाणे शक्य होते. तो अहंकारी माणूस अत्र्यांना म्हणला, “मी मूर्खाला वाट देत नसतो.”

“पण मी देत असतो.” म्हणत अत्रे पटकन बाजूला झाले.

☺ कुठल्याशा साहित्य संमेलनात एका सकाळी, आचार्य अत्रे यांच्या खोलीत प्रवेश करीत एक कार्यकर्ता म्हणाला, “अत्रे साहेब, तुम्हाला कळलं का?”

“नाही, काय झालं?”

“हॉलमध्ये एका साहित्यिकाच्या उशाखाली विंचू सापडला.”

अत्र्यांनी विचारल्यावरून कार्यकर्त्यांनी त्या साहित्यिकाचे नाव सांगितले. त्यावर अत्रे म्हणाले, “दगडाखाली दुसरं काय सापडणार?”

☺ आचार्य अत्रे यांच्या घराजवळ एकदा एक गाढव मरून पडले होते. अत्र्यांनी महापालिकेत फोन करून सांगितले

की “माझ्या घराजवळ गाढव मरून पडले आहे, ते उचलून नेण्याची व्यवस्था करा.” महापालिकेतून त्यांना उलट उत्तर मिळाले की, “आता इथे सगळे कामात आहेत तेव्हा वेळ होईल तेव्हा कोणीतरी पाठवू.”

☺ दोन दिवस महापालिकेकडून काहीच कारवाई झाली नाही. त्यामुळे अत्रेंनी पुन्हा फोन केला. त्यावर तिथला माणूस म्हणाला की, “अहो दोन दिवस नाहीतरी थांबलातच की! पण एवढीच जर दुर्गंधी येत असेल तर स्वतः उचलून टाका की?” अत्रे पटकन म्हणाले, “हो तेच करणार होतो. पण मेलेल्यांच्या नातेवाईकांना त्याच्या मृत्यूबद्दल कळविण्याची पद्धत आहे, म्हणून तुम्हाला पुन्हा फोन केला!”

☺ एकदा, थोर नाटककार बर्नार्ड शॉला एका नवोदित नाटककाराने त्याच्या नाट्य प्रयोगाच्या दोन सन्मानिका पाठविल्या. त्याबरोबरच्या चिठ्ठीत त्यांनी लिहिले, “एक सन्मानिका तुमच्या मित्रासाठी – तुम्हाला मित्र असला तर.”

शॉनी त्या नाटककाराला एक सन्मानिका परत पाठवून त्यासोबत एक चिठ्ठी जोडली, “एक सन्मानिका साभार परत पुढील प्रयोगासाठी – पुन्हा प्रयोग झाला तर.”

IMPROVE YOUR ENGLISH

'Increasing your word power'

-Prof. Supriya Darp

Vocabulary tests and your ability to use words make up a larger part of almost any test you are likely to take either in schools, colleges or industry. By making your vocabulary grow as you grow you improve your chances for success.

Here is a vocabulary inventory designed for the students studying in class VIII, IX, and X. Vocabulary inventories are designed to provide you with a quick check on your word power. There are 25 words. If your scoring is below 16- you are below average, 17-21 average and 22-25 you are above average.

Word Power Inventory No.1

1. lullaby
1) Cage for birds 2) dish for food
3) song for baby
2. escape
1) get free 2) go up 3) come in
3. clearing:
1) small forest 2) open space 3) large flock
4. crippled:
1) huge 2) small 3) lame
5. invent:
1) make something new
2) fill a hole
3) hunt all around
6. magnet:
1) catches birds 2) attracts iron
3) fixes glass.
7. nightmare
1) white horse 2) bad dream
3) warm room
8. gem:
1) horn 2) gloves 3) jewel
9. fake:
1) not loyal 2) false 3) unhealthy
10. marvelous:
1) wonderful 2) dull 3) sparking
11. pretend:

- 1) to go forward 2) make believe
3) hide something
12. frown:
1) appear busy 2) look angry 3) be ready
13. liberty:
1) patriotism 2) goodness 3) freedom.
14. lengthen:
1) make longer 2) take away 3) shrink
15. slender:
1) quick 2) long & thin 3) weak
16. roam:
1) run slowly 2) wrong guess 3) drama
17. disaster:
1) great misfortune 2) wrong guess
3) drama.
18. forbidden
1) not allowed 2) not clear
3) not thoughtful.
19. transplant
1) plant in another place 2) plan in row
3) dig before planting
20. flexible
1) very strong 2) easily bent
3) higher than others
21. vanish :
1) miss 2) disappear 3) paint
22. distress:
1) trouble 2) debate 3) sadness
23. brutal:
1) cruel 2) large 3) clever
24. confused:
1) set a part 2) mixed up 3) acting strange
25. ambition:
1) desire for success 2) fear of others
3) lack of confidence

Prof. Supriya Darp

1118/8/A, 'Radha Krushna',

Lakaki Road, Pune- 411016

1 (57) 2 (47) 1 (37) 3 (27) 2 (17)
2 (07) 1 (61) 1 (81) 1 (71) 2 (91)
2 (51) 1 (41) 3 (31) 2 (21) 3 (11)
1 (01) 2 (9) 3 (8) 2 (7) 2 (6)
1 (5) 3 (4) 2 (3) 1 (2) 3 (1)

Answers:

२० भाषेची अडचण नसते कधीही शिकणाऱ्याला, इच्छा आणि कष्टांची वाट त्याला नेहिल प्रगतीपथाला

वाचन

– प्रा. विवेक पोंक्षे

प्रश्नपत्रिका हातात मिळाल्यानंतर पहिल्या पाच मिनिटात आपण ती या पद्धतीने वाचू शकलो तर अवघड प्रश्न कोणते?, सोपे प्रश्न कोणते?, मोठे प्रश्न कोणते?, छोटे कोणते? इ. प्रकारे चिकित्सा करता येते.

५) **प्रतिसादी वाचन** – ललित वाङ्मय वाचत असताना लेखकाने लिहिलेल्या प्रसंगांमध्ये आपण गुंतून जातो. त्याच्या लेखनाला आपण भावनिक प्रतिसाद देतो. एखादा दुःखद प्रसंग रंगवला असेल तर आपल्याला रडू येते, विनोदी प्रसंगाला आपण खळखळून हसून दाद देतो. हे झाले प्रतिसादी वाचन. गणित/शास्त्रासारख्या विषयात एखादी चमकदार कल्पना, युक्ती वापरून सिद्ध केलेले एखादे प्रमेय यातील लेखकाच्या बुद्धीचातुर्याला आपण दिलेली दाद हेही प्रतिसादी वाचनात येते. हा वाचनाचा प्रकार रसग्रहणात्मक अभ्यास करताना उपयोगी पडतो.

वाचताना पुस्तकावर खुणा करा. महत्त्वाचे भाग अधोरेखित करा. वर्गात धडा शिकवण्यापूर्वी व धडा शिकवल्यानंतर या प्रकारचे वाचन करावे लागते.

३) **पुनर्वाचन (उजळणीसाठी)** – बऱ्याचदा निवडक वाचन (Selective) करावे लागते. येथे महत्त्वाचा मजकूर सावकाश वाचावा लागतो. वाचताना वर्गात शिकवलेली, आपण संदर्भ पुस्तकात वाचलेली अन्य माहिती आठवावी लागते. त्या माहितीचा वाचत असलेल्या माहितीशी संबंध जोडावा लागतो. वाचताना मध्येच थांबून मजकूराबाबत विचार करावा लागतो. मनातल्या मनात माहितीची पुनर्मांडणी करावी लागते.

उजळणीसाठी जर आपणच तयार केलेली टिपणे वाचत असू तर टिपणे संक्षिप्त असल्याने त्यात थोडक्यात लिहिलेल्या मजकूराचा मनातल्या मनात अर्थविस्तार करावा लागतो.

४) **चिकित्सक वाचन** – अभ्यास करताना एखादी गोष्ट बरोबर आहे की चूक याचा विचार करत वाचन करावे लागते. दिलेल्या मजकूरातील गृहिते लक्षात घ्यावी लागतात. तपशिलांमधले संबंध शोधावे लागतात. कारणे आणि परिणाम समजून घ्यावे लागतात. मजकूरातील मुद्यांची क्रमवारी लावावी लागते. थोडक्यात असलेल्या मजकूरातील माहितीचा जसाच्या तसा स्वीकार करायचा नसतो तर चिकित्सा-पूर्वक स्वीकार करायचा असतो. अशावेळचे वाचन हे चिकित्सक वाचन असते. अभ्यासाच्या वरच्या स्तरावर याप्रकारचे वाचन येणे आवश्यक असते.

वाचनाचे महत्त्व, वाचनाची प्रक्रिया, चांगले वाचन याची माहिती आपण आधीच्या अंकात घेतली. वाचनाचे वेगवेगळ्या वेळी, वेगळे वेगळे हेतू असू शकतात, हेही आपण पाहिले. हेतूप्रमाणे वाचनाची क्रिया व शैलीही बदलते. वर्गात धडा शिकवण्याआधी वाचला तर तो एका पद्धतीने वाचला पाहिजे मात्र परीक्षेआधी, तोच धडा वाचतानाची पद्धत तीच असून चालणार नाही. डिक्शनरीत शब्द शोधताना वापरायची पद्धत निराळी असेल तर वर्तमानपत्रावरून नजर फिरवताना वेगळी पद्धत वापरावी लागेल.

या विविध पद्धतींवरून वाचनाचे काही प्रकार पडतात. त्यामुळे हेतूप्रमाणे योग्य प्रकारचे वाचन केले पाहिजे.

वाचनाचे प्रकार :

१) **सर्वेक्षण (चाळणे Skimming)** – एखादा मजकूर प्रथमच वाचायचा आहे, त्याचा साधारण परिचय करून घ्यायचा आहे, असे असेल तर त्यातील ठळक गोष्टी समजल्या तरीही चालतात. अशावेळी वेगाने पुस्तक वाचण्याचा उपयोग होतो. अगदी शब्दनुशब्द वाचला नाही तरी चालतो. गोळाबेरीज अर्थ ध्यानात आला तरी पुरते. काही मजकूर निसटून गेला तरी फारसे बिघडत नाही. वर्षाच्या प्रारंभी नवी पुस्तके या पद्धतीने वाचावी.

२) **सूक्ष्म वाचन** – मजकूरातील अर्थ समजून घ्यायचा आहे, लक्षात ठेवायचा आहे, सर्व तपशील समजला पाहिजे, काहीही निसटून जाता कामा नये, असे असताना सूक्ष्म वाचन करावे लागते. येथे वेगावर तुमचे नियंत्रण पाहिजे. हातात पेन्सिल हवी.

६) कल्पक वाचन – एखादा मजकूर वाचत असताना आपल्याला नव्या कल्पना सुचायला लागतात.

लेखकाने अर्धवट सोडलेली एखादी कल्पना आपण आपल्या प्रतिभेने पूर्ण करतो. अशा वाचनाला कल्पक वाचन म्हणतात. भाषा विषयांवरील लेखनाची पूर्वतयारी करण्यासाठी कल्पक वाचन करता यावे लागते.

७) शोधक वाचन – दिलेल्या मजकूरातून काही शोधून काढायचे असते, तेव्हा त्या मजकूराची बारकाईने छाननी करावी लागते. उदा. – समानार्थी शब्द शोधायचे आहेत, समान गुणधर्मांच्या रासायनिक पदार्थांची नावे शोधायची आहेत. विशेषणे शोधायची आहेत इ. माहितीची पुनर्मांडणी करण्यासाठी आपल्याला शोधक वाचन करावे लागते. तसेच परिच्छेदातील मध्यवर्ती कल्पना शोधण्यासाठीही

शोधक वाचन करावे लागते.

शब्दांशिवाय अन्य काही वाचन –

आपण नेहमीच काही छापील शब्द वाचत नाही. आईला आता राग आला आहे, हे तिच्या चेहऱ्याकडे बघून आपल्याला समजते. ताईला यावेळी त्रास दिलेला चालणार नाही, हे तिच्या आविर्भावाकडे पाहून आपल्याला समजते. बाबा आज काळजीत आहेत, हे त्यांच्या कपाळावरील आठ्या आपल्याला सांगतात. येथे आपण व्यक्तीचे चेहरे वाचतो. अर्थात दैनंदिन अभ्यासात या वाचनाचा प्रत्यक्ष उपयोग नसला तरी पुढे आयुष्यात यशस्वी व्हायचे असेल, तर असे, माणसे वाचायलाही यायला पाहिजे.

आपल्याला दैनंदिन अभ्यासातही शब्दांशिवाय इतर काही वाचावे लागते. आकृत्या वाचाव्या लागतात, नकाशे वाचावे लागतात, चित्र पाहून

त्यातील अर्थ समजून घ्यावा लागतो. विविध प्रकारचे आलेख असतात, आणि त्या आलेखांचेही वाचन करून त्यातून ध्वनित केलेला अर्थ समजून घ्यावा लागतो. हे सारे वाचन आपले आकलन सुधारण्याच्या कामी उपयोगी पडते. त्यासंबंधीची अधिक माहिती आपण पुढच्या एका प्रकरणात पाहणार आहोत.

गाडगे महाराजांनी म्हटले आहे की, 'हे सारे जग म्हणजे देवाने लिहिलेलं पुस्तक आहे. खुशाल हिंडत ते वाचावे, असे वाचन हा व्यापक अभ्यासाचा एक मार्ग आहे.

एकूण काय तर उत्तम अभ्यासासाठी 'प्रसंगी अखंडित वाचीत जावे' हेच सूत्र मनाशी ठेवावे. ●●

प्रा. विवेक पोंक्षे

रघुराज सोसायटी,

पुणे – सिंहगड रस्ता, पुणे ३०

साहित्य शब्दखेळ

पुढे 'म' या अक्षराच्या आद्याक्षराने सुरू होणारी, दहा साहित्यिकांची आडनावे दिली आहेत. शब्द किती अक्षरी आहे ते कंसात दिले आहे. अक्षरापुढे प्रत्येक साहित्यिकाचे वैशिष्ट्य दिले आहे. त्यावरून ओळखा पाहू या प्रसिद्ध साहित्यिकांना! अशा प्रकारे आद्याक्षरांवरून तुम्हीही विविध विषयांवरील कोडी बनवायचा प्रयत्न करा!

- १) आधुनिक वाल्मिकी (६)
- २) निसर्गकविता लिहिणारे कवी (४)
- ३) विनोदी लेखक (५)
- ४) 'माणूस' या मासिकाचे संपादक
- ५) 'उपेक्षितांचे अंतरंग' या पुस्तकाचे लेखक (२)
- ६) प्रसिद्ध दलित लेखक (६)
- ७) कोकणच्या पार्श्वभूमीवर कथा, कादंबऱ्या लिहिणारे लेखक (६)
- ८) गीतकार, कवी (२)
- ९) किलॉस्कर मासिकाचे संपादक (३)

तुम्हाला माहीत आहे का?

१०) 'बनगरवाडी' या पुस्तकाचे लेखक (६)

राष्ट्रगीत आपण आपल्या राष्ट्राचा मानबिंदू मानतो. सगळ्या देशांना आपआपली राष्ट्रगीते असतात. 'राष्ट्रगीत' या आधुनिक संकल्पनेचा उगम मात्र फार पूर्वीचा आहे. सध्याच्या माहितीप्रमाणे जपानमध्ये ९ व्या शतकात 'किम गाओ' हे गीत राष्ट्रगीत म्हणून गायले गेले. १६१९ साली इंग्लंडमध्ये 'गॉड सेव्ह द क्वीन' या जॉन बुलने रचलेल्या गीताला राष्ट्रगीताचा दर्जा देण्यात आला. २२ सप्टेंबर १७२८ रोजी हे सर्वप्रथम सार्वजनिकरित्या गायले गेले.

आजही प्रत्येक देशाच्या राष्ट्रगीताचे स्वतःचे असे वेगळे वैशिष्ट्य आहे. अमेरिका, जपान, जॉर्डनची राष्ट्रगीते केवळ चार ओळींची आहेत.

आपलं 'जन गण मन' हे राष्ट्रगीत गुरुदेव रवींद्रनाथ टागोर यांनी लिहिले आहे. १९११ कलकत्ता साली अधिवेशनात ते प्रथम गायलं गेले. २५ जानेवारी १९५० साली त्याचा आपल्या देशाचे राष्ट्रगीत म्हणून अंगिकार केला गेला.

नेमस्कार, माझं नाव चि. विजय धोंडू कलमकर. मी जोगेश्वरी येथील अरविंद गंडभीर हायस्कूलमधून शालांत परीक्षा उत्तीर्ण झालो. मार्च १९९७ मध्ये झालेल्या माध्यमिक शालांत परीक्षेत मी अपंग विद्यार्थ्यांमध्ये मुंबई विभागातून ८५.४६% गुण प्राप्त करून सर्वप्रथम आलो. ह्या यशाने मला, माझ्या कुटुंबियांना आणि शिक्षकांना अतिशय आनंद झाला आहे. लहानपणापासून सर्व कुटुंबियांनी आणि माझ्या शिक्षकांनी माझ्यावर घेतलेली मेहनत माझ्या अपंगत्वावर मात करण्यात यशस्वी झाली. म्हणून माझे सर्व गुरुजन, पालक यांचा मी कृतज्ञ आहे.

आम्ही पाच भावंडे. चार मोठ्या बहिणी आणि मी धाकटा, अर्थात सर्वांचा लाडका भाऊ. मी दीड वर्षांचा असताना, माझ्या छोट्याशा नाजुक पावलांवर बाह्यजगात वावरण्याचा प्रयत्न करत होतो. पण ...अचानक एका रात्री मला भयंकर ताप भरला आणि वेळेवर उपचार होऊनदेखील ताप पायांवरून जाऊन मला पोलिओ झाला. माझे वडील त्यावेळी कोहिनूर मिलमध्ये होते आणि त्याचवर्षी मिलमध्ये संप होऊन मिल बंद पडली. ती परिस्थिती आठवली की अजूनही आई वडिलांचे डोळे पाणावतात. पण वडिलांनी संपाच्या परिस्थितीतही कर्ज काढून

जिद्दीची यशोगाथा

आपले उद्दिष्ट गाठायची जिद्द जर आपल्यात असेल तर गरिबी, अपंगत्व अशा कुठल्याही अडचणी त्याच्यामध्ये येत नाहीत. विजयही असाच जिद्दी मुलगा. दीड वर्षांचा असतानाच त्याला पोलिओचा अॅटॅक येऊन अपंगत्व आले. पण विजयने घरी रडत न बसता जिद्दीने शाळेत जायचे ठरविले. अथक परिश्रम घेतले आणि यंदा विजयला त्याच्या सर्व परिश्रमांचे योग्य ते फळ मिळाले. मार्च १९९७ मध्ये झालेल्या शालांत परीक्षेत तो अपंग विद्यार्थ्यांमध्ये (मुंबई विभाग) पहिला आला. वाचूया विजयच्या जिद्दीची कथा त्याच्याच शब्दात...

माझ्या पायावर उपचार केले. महालक्ष्मी येथील 'ऑल इंडिया इन्स्टिट्यूट' येथे माझ्या पायावर दोन शस्त्रक्रिया झाल्या. पण त्या दोन्हीदेखील यशस्वी झाल्या नाहीत. पण तरीही आईवडिलांनी आशा सोडली नाही. जिवाचं रान केलं त्यांनी माझ्या पायासाठी! त्याचाच परिणाम म्हणजे आज मी बुटांच्या (कॅपिलर्स) साहाय्याने कुणाचाही आधार न घेता स्वतंत्र चालू शकतो.

मला पोलिओ झाला असला तरी माझ्या आई-बाबांनी मला प्रेरणा दिली की तुझ हे व्यंग विसरून तुला काहीतरी करायचंय, खूप मोठं व्हायचंय. सुदैवाने माझी पायाची शक्ती हिरावून घेतली असली तरी बुद्धिमत्ता आणि कलागुण भरल्या हाताने दिले आहेत. पाचव्या वर्षी पहिलीत प्रवेश घेतल्यावर आईच्या सहाय्याने मी शाळेत जायचो आणि नियमित अभ्यासही करायचो. मला माणसे आवडतात. त्यामुळे मी समुहात लगेच मिसळून जातो. माणसं जोडणे हीदेखील एक कला आहे. ती माझ्याकडे असल्याने मित्रांच्या बाबतीत मी सर्वात श्रीमंत माणूस आहे, असे मला वाटलं. शालेय जीवनात माझ्या मित्रांकडून मला भरपूर मदत झाली. काही वेळेला तर

माझे मित्र माझे दप्तर खांद्यावर घेऊन स्वतः मला घरी सोडत. शाळेतल्या शिक्षकांनी तर वेळोवेळी आपल्या परीने होईल ती मदत केली. काही शिक्षकांनी माझी आर्थिक परिस्थिती कमकुवत असल्याने मला आर्थिक मदतही केली. माझ्या शालेय जीवनातला त्यांचा वाटा सांगितला तर फार मोठी यादी तयार होईल. असे हे माझे शिक्षक माझ्यासाठी नेहमीच पूजनीय, वंदनीय आहेत.

शारीरिक शिक्षणाच्या तासाला माझे सर्व मित्र विविध खेळ खेळत, त्यावेळी मला गदागदून येई. मी अपंग आहे, धावू शकत नाही, खेळू शकत नाही ही भावना मला त्यावेळी काट्यासारखी बोटत राही. पण या भावनेवरही माझ्या मनाने मात केली. मी विचार केला, मला पाय तरी आहेत, कसे का होईना मी चालू शकतो. पण ज्यांचे पाय अपघातात गेले आहेत त्यांचं दुःख तर असीम असेल. त्यामुळे त्यांच्या दुःखापुढे मी माझं दुःख कवडीएवढं मानलं पाहिजे. या विचाराने मी माझं दुःख विसरलो. मित्रांच्या पायानं खेळू लागलो, धावू लागलो. त्यांच्या त्यांच्या खेळण्यात मला मी खेळल्याचा आनंद मिळाला.

मी मैदानी खेळ खेळू शकत नसलो तरी कॅरम, बुद्धिबळ यांसारख्या खेळात मी प्रावीण्य मिळवले आहे. शिवाय 'वक्तृत्व' ही माझ्या शिक्षकांनी दिलेली बहुमुल्य देणगी. आज वक्तृत्व स्पर्धांमध्ये मी राज्यस्तरावर बक्षिसे मिळवली आहेत. गायन, वाचन हे माझे इतर छंद आहेत.

माझ्या जन्माच्या वेळी वडिलांच्या मिलचा झालेला संप मी नववीत असताना निकालात लागला. एक वर्षापूर्वीच ते मिलमध्ये पुन्हा कार्यरत

झाले. अजूनही घरची आर्थिक परिस्थिती कमकुवत असली तरी माझ्या शिक्षणात आई वडिलांनी खंड पडू दिला नाही. आई-वडिलांनी माझ्यासाठी जे केले ते सांगायला शब्दही अपुरे पडतील. माझ्या यशातच त्यांनी सदैव आपलं सुख मानलं. माझ्या बहिणींनी मला अभ्यासात तर मदत केलीच पण वेळोवेळी प्रोत्साहन देण्याचं, योग्य मार्गदर्शक म्हणून मोलाचं काम केलं. आई-वडिलांचं, बहिणींचं ऋण मी जन्मभर विसरणार नाही. माझ्या यशाचे श्रेय अर्थात मी माझ्या आई-वडिलांना देईन.

आज मी अपंग असूनही इतर मुलांमध्ये, सदैव हसत खेळत राहतो आणि हाती घेतलेल्या कामात यश मिळवतो. या सर्वांचं रहस्य म्हणजे माझा ध्येयवादी, आशावादी, निश्चयी दृष्टिकोन, जिद्द-मेहनत आणि अर्थात इतरांचे सहकार्य. मी अपंग असलो म्हणून काय झालं? आज मी माझं ध्येय ठरवून जिद्दीने त्या ध्येयाची यशस्वी वाटचाल सुरू केली आहे. कधीही आपल्यात काही कमी आहे, असं मनाला वाटूच दिलं नाही. मी शरीराने अपंग असलो तरी मनानं इतरांपेक्षा हजारोपटीने शक्तीमान आहे. माझं मनोबल इतरांपेक्षा कितीतरी जास्त आहे. म्हणून मी आज हे यश मिळवू शकलो. ठरवलं तर काय अशक्य आहे?

**“खुदको कर इतना बुलंद
की हर तकदीर से पहले ।**

**खुदा बंदे से खुद पुछे
बता तेरी रजा क्या है?”**

हेच माझं ध्येयवाक्य आहे आणि ते प्रत्येकाचं असावं असं मला वाटतं. माझा

माध्यमिक शिष्यवृत्ती परीक्षेतही गुणवत्ता यादीत पंधरावा क्रमांक आला होता. आता मी विलेपार्ले येथील साठचे कॉलेजमध्ये संगणक विषय घेऊन विज्ञान शाखेत प्रवेश घेतला आहे. मला पुढे कॉम्प्युटर इंजिनियरिंग करायचे आहे, पण तिथेही आर्थिक अडचणी व इतर संकटांवर मात करावी लागेल. पण मला आशा आहे की आज मी शिक्षकांच्या पालाकांच्या सहकार्याने जसे यश मिळवू शकलो तसेच पुढेही त्यांच्या सहकार्याने आणि आर्थिक मदतीने मी माझं यश असंच टिकवून ठेवण्याचा निश्चितपणे प्रयत्न करणार आहे.

मी अत्यंत हालाखीची परिस्थिती अनुभवली आहे. म्हणून उद्या सुदैवाने माझी आर्थिक परिस्थिती सुधारली तर माझा निश्चय आहे की मी माझी संपत्ती तळागाळातल्या हुशार विद्यार्थ्यांना समाजात आणण्यासाठी खर्च करीन. चिखलातून अनेक कमळं फुलवीन.

जीवनात असे अनेक प्रसंग येतात जेव्हा मनोधैर्य खचतं, तेव्हा एकच सांगावसं वाटतं की सर्वांनी जिद्द, आत्मविश्वास, मेहनत करण्याची तयारी आणि पालक-शिक्षक यांच्यावर दृढ विश्वास हे गुण सदैव अंगी बाळगावेत. मी ते जोपासले म्हणून आजचं यश मिळवू शकलो. भावी आयुष्यासाठी आपणा सर्व वाचकांना सदिक्छा माझ्या पाठीशी असल्यात ही प्रार्थना! पुन्हा एकदा माझ्या यशाबद्दल आई वडिलांना, शिक्षकांना, बहिणींना माझे शतशः धन्यवाद!

**- विजय कलमकर
जोगेश्वरी (पूर्व), मुंबई.**

“राहुल, माझ्याबरोबर बाहेर येतोस जरा? सकाळी चष्मा हातातून पडला आणि फुटला. आता वेळेवर जाऊन डोळे तपासून घ्यायला हवेत! नवा चष्मा मिळेपर्यंत मोठी पंचाईत होणार आहे माझी.” आजीचं बोलणं ऐकून राहुल क्षणभर विचारात पडला. आजीच्या सोबत तर जायलाचं हवं, पण दवाखान्यात जायची कल्पना मात्र फारशी बरी नाही. दवाखाना म्हटलं की, ते औषधांचे वास, आजाराने त्रस्त पेशंट्स, मुख्य म्हणजे इंजेक्शन, हे आठवून राहुलला तिथे जाणंच नकोसे वाटायला लागलं. पण हे सगळं बाजूला ठेवून आजीसाठी म्हणून पटकन तो तिच्याबरोबर निघाला.

आजीबरोबर, डॉक्टरांच्या डोळे तपासण्याच्या खोलीत तो गेला अन् पाहतो तर काय, तिथे औषधांचा आणि स्पिरिटचा वास नव्हता, इंजेक्शन दिसत नव्हती. त्याऐवजी होते वेगवेगळ्या अक्षरांचे तक्ते, रंगीत काचांचे संच आणि काही वेगळीच उपकरणं.

आधी डॉक्टरांनी साध्या टॉर्चने आजीचे डोळे तपासले आणि मग आजीला अक्षरं वाचायला सांगितली. राहुलचं त्या तक्त्याकडे लक्ष गेलं, आणि तो एकदम गोंधळूनच गेला. अक्षरं त्याला चक्क उलटी दिसत होती. म्हणजे नेहमीच्या अक्षरांच्या आरशातील प्रतिमा. शेवटी कसेबसे धीर करून राहुल डॉक्टरांना म्हणाला, “डॉक्टर, ती अक्षरं मला उलटी दिसताहेत!” डॉक्टरांना आधी थोडंसं हसू आलं. त्यांनी राहुलला आजीच्या शेजारीच उभं रहायला सांगितलं, आणि समोर पाहून वाचायला सांगितलं. आता राहुलला

अक्षरं कशी छान सुलटी दिसत होती. - समोरच्या आरशात!

“पाहिलंस राहुल? आता लक्षात आली का या अक्षरांची गंमत?” डॉक्टरांनी राहुलची शंका दूर केली. “हे विशिष्ट प्रकारचे तक्ते आहेत बरं का! याचं नाव आहे, ‘स्नेलेनचे तक्ते’ (Snellen's Chart) या तक्त्यात वरपासून खालपर्यंत अक्षरांचा आकार कमी कमी होत जातो. त्या आकाराचं प्रमाण ठरलेलं असतं. हा तक्ता वाचणाऱ्या व्यक्तीचे डोळे यातलं अंतर बरोबर ६ मीटर असावं लागतं. आजकाल साधारणतः कुठलीच खोली ६ मीटर लांब नसते, म्हणून ३ मीटर (१० फूट) लांबीवर लावण्याचे हे तक्ते वापरले जातात. यात अक्षरे उलटी असतात (आरशातील प्रतिमा) आणि समोरचा आरसा तो या तक्त्यापासून ३ मीटरवर असतो, त्या आरशात ही अक्षरं सुलटी दिसतात.

या अक्षरांच्या ७ ओळीतली, सर्वात वरची ओळ वाचली तर नजर ६/६० आहे, नंतरची ६/३६, अशा प्रकारे सातवी ओळ वाचता आली तर नजर ६/६ म्हणजे १००% अचूक आहे. असं नजरेचं मापन केलं जातं.

आणि हे पाहिलंस का, यात मराठी बरोबर इंग्लिश, गुजराती या भाषांमधले तक्तेही आहेत.”

“पण डॉक्टर ज्यांना वाचताच येत नाही त्यांचं काय?”

“त्यांचीही सोय केलेली आहे बरं का? हे पहा, ह्या तक्त्यात ठिपके आहेत, ते मोजायला सांगून नजर कित्ती आहे, ते तपासता येतं. ज्यांना मोजता येत नाही, त्यांच्यासाठी हा इंग्रजी ‘C’

आकाराच्या रिंग्जचा तक्ता आहे. तर लहान मुलांसाठी वेगवेगळ्या चित्रांचे तक्ते वापरता येतात. ही झाली दूरवरच्या नजरेची तपासणी. आता पाहा तुझ्या आजीला जवळचं वाचण्यासाठी म्हणजे साधारण १ ते १। फूट अंतरावरचं वाचायला हा तक्ता दिलाय. यातही वरपासून खालपर्यंत अक्षरं लहान होत जातात. ह्या नजरेचं प्रमाण N ३६ पासून N ६ पर्यंत, अशाप्रकारे मोजलं जातं.

राहुल आता ही नजरेची तपासणी झाल्यानंतर डोळ्याला चष्मा किती नंबरचा लागेल याची तपासणी करायची आहे बरं का! यासाठी एक विशिष्ट प्रकारचा, मध्यात भोक असलेला लहान आरसा आहे बघ. यातून तुझ्या आजीच्या डोळ्याची तपासणी करून चष्म्याचा नंबर ठरविता येतो. त्यासाठी ही चष्म्याची फ्रेम आणि यात निरनिराळ्या काचा वापरून नंबर ठरवायचा असतो. या रंगीबेरंगी काचा दिसताहेत ना? ती खरं तर अंतर्गोल आणि बर्हिगोल भिंग आहेत - म्हणजे न्हस्वदृष्टी आणि दीर्घदृष्टी यासाठी दिल्या जाणाऱ्या चष्म्यांची भिंगं. असो! हे सगळं करण्याच्या ऐवजी हल्ली या ‘Auto refractometer’ नावाच्या यंत्राचा वापर केला जातो. म्हणजे ‘कॉम्प्युटरने नेत्रतपासणी’ असं तू बऱ्याच जागी वाचलं असशील. तीच ही तपासणी बरं का. मात्र जरी चष्म्याचा अचूक नंबर यात मिळाला तरी पेशंटचं

सहकार्य फार आवश्यक असतं हं! पेशंटने अदी बरोबर वाचून दाखविल्यानंतरच अचूक नंबर देता येतो.

प्रत्येकाचा नंबर वेगवेगळा असतो बरं का? म्हणूनच गंमत म्हणून मित्राचा चष्मा घालून बसणं अशा गोष्टी करायच्या नाहीत.”

“डॉक्टर ही बाकी उपकरणं कसली आहेत?”

“वा राहुल! तुला यात रस दिसतोय, मोठेपणी डोळ्यांचा डॉक्टर होणार की काय?

हे बघ हा तर साधा टॉर्च आहे. याने सुरुवातीला मी डोळ्यांच्या पापण्या, बुबुळ, बाहुली इ. भाग तपासले. यात जर काही वेगळं आढळलं तर हा स्लिट लॅप आहे ना? हे एक सूक्ष्मदर्शकाप्रमाणे यंत्र आहे, यावर डोळे तपासायचे असतात. हे झालं डोळ्यांच्या पुढील भागाच्या तपासणीसाठी.

आता डोळ्याच्या आतील भागांची तपासणी. म्हणजे दृष्टिपटल, डोळ्याची नस, पीत बिंदू या महत्त्वाच्या तपासणी करता हे टॉर्चसारखं दिसतयं ते उपकरणं ‘ऑर्थॅल्मोस्कोप’ वापरतात. त्यामुळे डोळ्यातील अंतर्गत भागातले आजार समजून येतात.

डोळ्याचा दाब (intraocular pressure)मोजणारं हे यंत्र पाहा. याचं नाव टोनोमीटर. हा दाब तपासणं हे काचबिंदूच्या निदानासाठी फार महत्त्वाचं आहे बरं का!

आता, हा रंगीत तक्ता बघ. यात वेगवेगळ्या रंगाचे आकडे दिसताहेत का? हे तू बरोबर वाचलेस पण ज्यांना रंगांधळेपणा आहे ना, त्यांना हे आकडे बरोबर दिसत नाही. हा ‘इशिहारा चार्ट’

रंगांधळेपणाच्या तपासणीसाठी महत्त्वाचा आहे.

याशिवाय डोळ्यांची पेरिमेट्री नावाची तपासणी, अल्ट्रासोनोग्राफी, स्कॅनिंग आणि इतर अनेक प्रकारच्या चाचण्या डोळ्याच्या वेगवेगळ्या आजारात कराव्या लागतात.

डोळे तपासणी ही चष्म्याचा नंबर, मोतीबिंदू किंवा काचबिंदूसारखे आजार यासाठी तर महत्त्वाची आहेच, पण कित्येकदा शरीरात इतरत्र काही आजार असेल तर त्याचेही निदान डोळ्याच्या तपासणीतून होते. रक्तदाब, मधुमेह अशा आजारांचे डोळ्यात परिणाम दिसतात, तर मेंदूच्या काही आजाराचे पहिले लक्षण डोळे तपासताना आढळून येते.

तर आता तुझ्या बऱ्याच शंकांचं निरसन झालं असेल ना राहुल?”

“डॉक्टर, आहार आणि डोळ्यांचा काही संबंध असतो का?”

हो तर! मात्र डोळ्याचे आजार टाळण्यासाठी तुम्ही मुलांनी लहानपणापासूनच स्वतःच्या डोळ्यांची चांगली काळजी घ्यायला हवी हं!

त्यासाठी चांगला आहार महत्त्वाचा आहे. पालेभाज्या, दूध, फळं यात भरपूर ‘अ’ जीवनसत्व आहे. त्यामुळे भाज्या खाणं, दूध पिणं याची टाळाटाळ करू नये. टी.व्ही. जवळून पाहाणं, अंधारात टी.व्ही. पहाणं, सतत बराच वेळ टी.व्ही. पाहाणं, अंधारात वाचणं किंवा आडवं पडून पुस्तक वाचणं यामुळे डोळ्यावर खूप ताण येतो. व्यवस्थित उजेडात ताठ बसून लिहिलं किंवा वाचलं पाहिजे.

आणि चष्मा लागलाच असेल तर

मात्र सतत चष्मा वापरणे आवश्यक आहे. नाहीतर डोळ्यांवर ताण येतो. आहाराप्रमाणेच, रोजच्या मोकळ्या हवेतील व्यायामसुद्धा डोळ्यांच्या आरोग्यासाठी अतिशय आवश्यक आहे. हे सगळं लक्षात ठेवून डोळे निरोगी ठेवलेस, तर राहुल तुला माझ्याकडे डोळे तपासायला यायची मुळीच वेळ येणार नाही बघ!”

“डॉक्टर हल्ली लेसर उपचार, लेसरने नंबर कमी करणे, असं कुठेतरी वाचलं होतं!”

“बरोबर! लेसर मशीनच्या साहाय्याने डोळ्यात वेगवेगळे उपचार करता येतात. पण सगळ्याच माहितीचा ‘ओव्हर डोस’ आज नको. परत कधी तरी नक्कीच तुला ‘लेसर’ विषयी माहिती सांगेन.”

● ●

डॉ. कालिंदी मोडक
गोपाळधाम, ११८८ सदाशिव पेठ,
लिमये वाडी, पुणे ३०.

एकदा एका मित्राच्या घरी गेलो होतो. मित्र अजून यायचा होता आणि बाकी काहीच करायचं नव्हतं, त्यामुळे टी.व्ही. पाहात होतो. टी.व्ही. वर एका सिने-अभिनेत्याची मुलाखत लागली होती. घरातले सगळेजण मुलाखत पाहात होते. थोड्या वेळानं मुलाखत संपली. एकदम तंबोरा सुरू झाला आणि 'शास्त्रीय गायन' अशी पाटी आली तेव्हा अचानक घरातले सगळे आपापल्या कामांना निघून गेले आणि आता टी.व्ही बघायला फक्त मी एकटाच उरलो.

दोन मिनिटं मला वाईट वाटलं. वाईट वाटलं ते अशासाठी नाही की, शास्त्रीय संगीत कुणी ऐकत नाही; अशासाठी की त्याच्यात जो आनंद आहे तो दुसऱ्या कुठल्याही श्राव्य माध्यमात नाही, याची आपल्याला कल्पना नाही म्हणून.

खरं तर, आपण जी सगळी हिंदी गाणी ऐकतो ना त्यातली बहुतांश गाणी ही शास्त्रीय संगीतावरच आधारलेली असतात. मग तुम्ही म्हणाल की गाणीच ऐकलेली बरी, राग कशाला ऐकायला पाहिजे? तर ते अशासाठी की सिंहाडावर सहलीला जायचं आणि पुणे दरवाज्यामध्येच काय ते ताक-दही, भजी, झुणका-भाकरी वगैरे सगळे खाऊन परत निघायचं, एवढं म्हणजे सिंहाड पाहणं नव्हे. गडावरील माच्या, विविध बुरूज असा सगळा गड पाहणे म्हणजे खरा गड पाहण्यातील आस्वाद घेणे होय. हा असा आस्वाद घेणे म्हणजे पूर्ण राग ऐकण्यासारखंच आहे आणि

आस्वाद कलेचा

शास्त्रीय संगीत

- विजय कुलकर्णी

एखाद्या गाण्यातच समाधान मानणे हे पुणे दरवाजातून परत जाण्यासारखं आहे. एक गंमतशीर उदाहरण देतो. तुम्ही सगळ्यांनी, 'जाने कहाँ गए वो दिन' हे गाणं ऐकलेलं आहे. आता हे गाणं गुणगुणा आणि मी पुढे देतो ती सगळी गाणी एकापाठोपाठ एक गुणगुणा किंवा म्हणा. 'तेरे मेरे बीच में, कैसा है ये बंधन अनजाना', 'मेरे नैना सावन भादो', 'कहीं दीप जले कहीं दिल', 'निसर्गराजा ऐक सांगतो' आणि सध्याच्या मुलांच्या तोंडी असलेले हेही गाणे, 'तू है पागल, तू है जोकर, तू है दिलबर जानी, सबसे प्यारा मेरा यारा, राजा हिंदुस्थानी'. आता या सगळ्या गाण्यांमध्ये एक समान धागा आहे हे तुमच्या लक्षात आलं असेल. त्या धाग्याचं किंवा त्या

रागाचं नाव आहे 'शिवरंजनी'. समजा, तुम्ही शिवरंजनी रागाची कॅसेट जर ऐकलीत तर या सगळ्या गाण्यांमधून तुटकतुटकपणे येणारा 'उदासी'चा अनुभव तुम्हाला एकसंधपणे, अधिक गहिरेपणानं येईल. पण त्यासाठी आपल्या मनातली 'आऽऊऽऽ' बद्दलची अडी काढून टाकायला हवी. असेच हिंदी आणि मराठी संगीतकारांचे आवडते राग कुठले असतील? तर कलावती, दरबारी, कल्याण, भीमपलास, शिवरंजनी आणि भैरवी. या रागांमध्ये बहुतांश हिंदी-मराठी गाणी, गजला, भजनं असतात.

ऐकायला सोपं आणि कंटाळवाणं न होणारं म्हणजे वाद्यसंगीत! सतार, बासरी, व्हायोलिन, सरोद, संतुर, सनई या वाद्यांच्या कॅसेट तर एरवीही आपण नकळत ऐकत असतो. त्या थोड्या जाणीवपूर्वक ऐकल्या तर त्यातून आपल्याला जास्त आनंद मिळेल. सकाळी आपलं आवरत असताना सकाळच्या एखाद्या रागाची नुसती कॅसेट लावून ऐकली तरी त्याचा एक अप्रत्यक्ष परिणाम दिवसभर आपल्यावर राहतो. ती धून दिवसभर मनात घोळत राहते. शास्त्रीय संगीताची गोडी लागायला या गोष्टीचा निश्चितच फायदा होतो.

आपल्या संगीतात जे विविध राग आहेत त्याची विविध प्रकारे विभागणी

सप्तसूराना प्राप्त कराय, करू आज आराधना, जीवन करू सफल, करून संगीत साधना ।

केलेली आहे. सकाळचे राग, दुपारचे राग, संध्याकाळचे, रात्रीचे राग अशी ही विभागणी त्या त्या वेळची निसर्गातली अवस्था आणि त्यावेळी सहजपणे असलेली आपल्या मनाची अवस्था यांचा विचार करून केलेली आहे. म्हणजेच संध्याकाळ ही दिवसातून रात्रीकडे जातानाचा म्हणजे बदलाचा काळ असतो. प्रकाशाकडून अंधाराकडे जाण्याचा काळ हा नेहमी असुरक्षित, अस्थिर, एकटं वाटणारा असा असतो. त्यामुळे संध्याकाळचे राग हे साधारणपणे उदासीचे असतात. पण हेच जर रात्रीतून सकाळ होण्याचे वेळचे राग पाहिले तर ते प्रसन्न वाटणारे, उल्हासदायी असे असतात. हे थोडसं खरं आहे की शास्त्रीय संगीत हे 'कॅची' म्हणजे एकदम 'ठकठक' करून ताल डोक्यात घुमवणारं नसतं. कारण पहिल्या प्रथम ते मनाच्या अगदी जवळ जाणारं संगीत आहे. त्यामुळे ते हळुवार आहे. ते संगीत ऐकण्याची आवड ही हळूहळू लागते. पण ती आवड एकदा ज्याला लागली त्याच्यासाठी ती अमर्याद आनंद देणारी असते. 'मायकल जॅक्सन'ची गाणीही ऐकायला चांगली असतात. त्यामध्ये 'झिंग' आणणारा ताल असतो. पण त्या गाण्याचा आणि निसर्गाचा संबंध असेल असे

वाटत नाही. त्या गाण्याचा आणि एका संपूर्ण रागातून मिळणाऱ्या पूर्णतेचा संबंध असेल असंही वाटत नाही.

गाण्यातील आणखी एक प्रकार म्हणजे सुगम संगीत. ही सगळी मराठी, इंग्लिश, हिंदी गाणी, गजला, भजनं, भावगीत वगैरे ही 'सुगम' या प्रकारात यतात. 'गम' म्हणजे कळणे, तर कळायला सोपी 'सु-गम' अशी ही गाणी असतात.

पण जे सोपं आणि छोटं ते घेण्यापेक्षा जे अवघड आणि मोठं ते घेण्यात मजा आहे. सिंहागडचंच उदाहरण पुढेही घेऊया. सिंहागडावर रस्त्यानं स्कूटरनं वर जाणं सोपं आहे पण डोणज्यावरून चढून जाण्यात जी मजा आहे; कल्याण दरवाजातून चढून जाण्यात जी मजा आहे; ती डांबरी रस्त्याने गेल्यावर कशी मिळेल? आणि एकदा अवघड गाणे कळले की सोप्या गाण्यातील भाव, अर्थ याचीही उकल आपल्याला होते आणि मग सोपे गाणेही चांगले कळायला लागते. दोन्हीचा खऱ्या अर्थाने आस्वाद आपल्याला घेता येतो.

शास्त्रीय संगीताचा आवड ऐकून लागू शकते, त्यासंबंधीची पुस्तके वाचून लागू शकते. ज्यांना शक्य आहे त्यांना 'क्लास' लावता येईल.

सुदैवाने पुण्यात व अन्यत्रही शास्त्रीय संगीत शिकण्याची इच्छा असणाऱ्यांसाठी उत्तम वातावरण, सोयी आहेत. या माध्यमांतून शास्त्रीय संगीताची आवड एकदा लागली की, 'पानी पानी रेऽऽऽ', किंवा 'चप्पा चप्पा चरखा चले', 'परदेसी परदेसी' आदी गाणी कुठल्या रागावर आधारित आहेत हे तुमचे तुम्हालाच कळेल आणि चित्रपट संगीताचाही योग्य प्रकारे आस्वाद तुम्ही घेऊ शकाल. या गाण्यांमध्ये कुठली वाद्ये वाजविली गेली आहेत, कुठली भारतीय, कुठली परदेशी हे ओळखणं हाही संगीताची एक प्रकारे अभ्यासच आहे.

मात्र एक निश्चित की, वाचनाची आवड, संगीताची आवड, चित्रकलेची आवड, या सगळ्या आपली थोऽऽडी जास्त परीक्षा बघणाऱ्या पण भरपूर आणि निखळ आनंद देणाऱ्या, ताण हलका करणाऱ्या, मनाला शांती देणाऱ्या अशा आवडी आहेत, यात वाद नाही.

विजय कुलकर्णी

२२ अ, 'मैफल', ११/३ शिक्षकनगर कोथरूड, पुणे ३८

क्रूरकर्मा महंमद गझनीने सोरटी सोमनाथाचे भव्य मंदिर उद्ध्वस्त केले. तेथील मूर्ती फोडल्या, सोमनाथाचे लिंग फोडले, तेथील ब्राह्मणांनी व पुजाऱ्यांनी लक्ष लक्ष होन महंमद गझनीला देण्याची तयारी दाखविली. पण त्याने उलट सांगितले की, “मी मूर्तिभंजक आहे, मी मूर्तिविक्रेता नाही.” आणि लिंग फोडून गझनीने तळघरात प्रवेश केला. तेथील कोट्यावधी रुपयांची जडजवाहिरे लुटून नेली. देवळातील अनेक सेविकांना गुलाम करून नेले. सगळा मुलूख उद्ध्वस्त, उजाड करून ठेवला आणि अशारितीने भारतातील एक अप्रतिम प्राचीन शिवालय नष्ट झाले.

परकीय आक्रमणांनी उद्ध्वस्त केलेल्या मंदिराची पुनर्बांधणी करणे स्वतंत्र हिंदुस्थानच्या शासनाचे कर्तव्य आहे. या कर्तव्याला जागून अनेक अडचणी, विरोध या सर्वांवर मात करून मंदिर उभारणीच्या विश्वस्त मंडळाने १९६४ मध्ये मंदिराचे बांधकाम पूर्ण केले आणि भारताचे त्यावेळचे राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांच्या हस्ते मंदिराची प्रतिष्ठापना झाली.

१५ ऑगस्ट १९४७ ला देशविभाजनाची किंमत देऊन भारत स्वतंत्र झाला. त्या स्वातंत्र्याचे स्वरूप कावरेबावरे हाते. स्वतंत्र भारताच्या भूप्रदेशात पाचशेच्यावर लहानमोठी संस्थाने आली होती. त्यात काही मुसलमानी रियासतीही होत्या. त्यात हैद्राबादचा निजाम व जुनागडचा नबाब हे प्रमुख होते. रामपूरच्या नबाबाने मुक्त मनाने परिस्थितीचा कौल मानून संस्थान

जय सोमनाथ

भारताला स्वातंत्र्य मिळून, या १५ ऑगस्ट १७ ला ५० वर्षे पूर्ण झाली. या ५० वर्षात अनेक घडामोडी झाल्या. काही चांगल्या, काही वाईट. आपल्याला स्वातंत्र्य मिळवून देणाऱ्या अनेक व्यक्ती पडद्यामागे गेल्या पण त्यांच्या कार्याची माहिती त्यांच्या किंवा त्यांच्याबद्दल इतरांनी केलेल्या लेखनातून कायमस्वरूपी आपल्याजवळ राहिली. भारताने ५० वर्षात बरीच प्रगती केली. नवी शिखरे गाठली. अवघड वाटा पादाक्रांत केल्या. भारताचा झेंडा अटकेपार रोवला. गेल्या ५० वर्षातील अशा काही घटना की ज्यामुळे भारताचे वैशिष्ट्य ठळकपणे समोर आले किंवा अशा काही घटना की ज्यांच्यामुळे भारताचे नाव जगात सन्मानाने घेतले जाऊ लागले, या घटनांची स्मृती ताजी करण्याच्या उद्देशाने एक नवी लेखमाला या अंकापासून सुरू करत आहोत. ‘आधी नमन देवाचे’ या श्लोकाप्रमाणे, स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतरची महत्त्वाची घटना म्हणजे ‘सोमनाथ मंदिराची पुर्नबांधणी’ होय!

बारा ज्योतिर्लिंगापैकी भारताच्या पश्चिम किनाऱ्यावरील एक अत्यंत रमणीय समुद्रकिनारा लाभलेलं सोरटी सोमनाथाचं शिवालयं. महंमद गझनीने उद्ध्वस्त केलेल्या या सोमनाथाची १३ मे १९६५ ला पुनर्प्रतिष्ठापना करण्यात आली. या पुनर्बांधणी व पुनर्प्रतिष्ठापनेची, त्यासाठीच्या प्रयत्नांची माहिती घेऊ या प्रस्तुत लेखातून...

समर्पण केले होते. भोपाळच्या नबाबाने गुप्तपणे, मुदतीत सामीलनाम्याचा करार लिहून दिला. मात्र जुनागडचा नबाब काही केल्या दाद देत नव्हता. त्यामुळे मुंबईतील काठीयावाडी कार्यकर्त्यांनी स्वतंत्रपणे जुनागड सरकार स्थापन केले. हजारो स्वयंसेवकांनी सैनिकी थाटाने जुनागडाकडे मोर्चे नेण्यास सुरुवात केली. भारताचे सैन्यही दाखल झाले. आणि लढ्यापेक्षा तेथील नबाबाने संस्थानाचाच त्याग केला. महात्मा गांधीचे पुतणे सामलदास गांधी यांनी केंद्र सरकारच्या सल्ल्याने तात्पुरत्या राज्यकारभाराची सूत्रे स्वीकारली. तेथील प्रजा स्वतंत्र

झाली.

सरदार वल्लभभाई पटेलानी तेथील जनतेला भेटण्याचे ठरविले. या भेटीत त्यांच्या समवेत काकासाहेब उर्फ न. वि. गाडगीळ हेही होते. या दोघांनी सोमनाथ या गावाला आणि तेथील भग्न मंदिरालाही भेट दिली. ते भग्नवशेष बघून दोघेही खिन्न झाले. त्याचवेळी गाडगीळांच्या मनात एक कल्पना आली. त्यांनी वल्लभभाईंनी विचारले, “हे सोमनाथाचे मंदिर, आता भारत स्वतंत्र झाला आहे म्हणून पुन्हा बांधावे, त्याचे पुनर्निर्माण व्हावे, राष्ट्रचे, नागरिकांचे, त्यांच्या आराध्य देवतांचे. सरकारतर्फे मंदिर उभारण्याची घोषणा

करूया का?" वल्लभभाईना ही कल्पना एकदम पसंत पडली. देवळाच्या पडक्या महाद्वाराजवळ उभ्या असलेल्या जमावासमोर

गाडगीळांनी हिंदीत

मंदिराच्या

उभारणीची

घोषणा

केली.

सरदारांनी

या

महादेवताची

पुनःस्थापना

करण्याचा

निश्चय

केला; तोही

अत्यंत भव्य

असं देवालय पुनःश्च

बांधून. ज्या पाशवी शक्तींनी ह्या

स्थानाचा आंधळेपणाने आणि

सूडबुद्धीने विध्वंस केला होता त्यांना

हे जणू एक रचनात्मक, विधायक उत्तर

होतेच पण सर्व देशाच्या अस्मितेलाही

फुलवणारा हा निर्णय होता. घोषणेनंतर

पंधरा मिनिटांच्या आत तीन लाख

रुपयांच्या देणग्या पुननिर्माणासाठी

जाहीर झाल्या. त्यातील १ लाख रुपये

तर यदुवंशीय जामसाहेब यांनीच दिले.

दिल्लीत मंत्रिमंडळानेही या

योजनेस मंजूरी दिली. योजनेसाठी एक

विश्वस्त मंडळ नेमण्यात आले. श्री

गाडगीळ, जामसाहेब, बिर्लाजी, सौराष्ट्र

सरकारचा एक प्रतिनिधी, मुनशी व

जुनागडचा एक प्रतिनिधी यांचा या

मंडळात समावेश होता. मंदिराच्या

पुनर्बांधणीसाठी अनेक राज्यांनी व

उद्योगपतींनी मुक्तहस्ताने पैसे दिले.

जुन्याच शिल्पाप्रमाणे मंदिर बांधायचे असल्यामुळे सोमनाथ गावातीलच सोमपुरा जातीतील एका

इंजिनियरच्या

सल्ल्याने काम सुरू

झाले. १९५१ ला चबुतरा तयार

झाला. गर्भगृह झाले. नऊ फूट लांबीच

व सहा फूट घेराचे शिवलिंग तयार

करण्यात आले. केवळ दीडच वर्षात

हे अप्रतिम शिवमंदिर आकाराला

आले. हा केवळ एका व्यक्तीच्या

आग्रहाचा प्रश्न नसून सर्व राष्ट्रालाच

त्याचा अभिमान असणं आवश्यक

आहे, हे वल्लभभाई जाणून होते.

म्हणूनच या मंदिरात शिवलिंगाची

प्राणप्रतिष्ठा करण्याकरिता राष्ट्रपती डॉ.

राजेंद्रप्रसाद यांना आमंत्रित करण्यात

आले होते. पूजेसाठी अध्वर्यू होते

नाणावलेले पंडित तर्कतीर्थ

लक्ष्मणशास्त्री जोशी. प्रतिष्ठापनेसाठी

भारताबाहेरील नद्यांचे पाणी व मृत्तिका

मागविण्यात आली होती.

निधर्मोपणाच्या प्रश्नातून या

कार्यक्रमाला डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांनी उपस्थित राहू नये, अशी पं. नेहरूंची इच्छा होती. परंतु कोणत्याही राजकीय दबावाला बळी न पडता, वेळप्रसंगी

आपल्या पदाचा राजीनाम

घ्यायची तयारी ठेवून,

आपल्या विवेक बुद्धीला

साक्षी ठेवून डॉ. राजेंद्रप्रसाद

या कार्यक्रमाला उपस्थित

राहिले. प्रतिष्ठापना झाली,

तरी मंदिराचे काम अपूर्ण

होते. यावेळी कुणाचा

राजकीय विरोध किंवा

व्यक्तिगत हट्ट नाही तर

पैशाची अडचण पुढे उभी

राहिली पण त्यावरही मात करून

१९६४ मध्ये मंदिर पूर्ण झाले आणि

१३ मे १९६५ ला तेथे कलश प्रतिष्ठा

आणि ध्वजारोपण करण्यात आले.

बहुसंख्य लोकांच्या भावना जाणून

घेऊन त्याला शासनानेही कणखरपणे

पाठिंबा दिला तर वरवर क्लिष्ट आणि

गुंतागुंतीचे वाटणारे असे प्रश्न चुटकी

सरशी सुटू शकतात हेच जणू सरदार

पटेल, काकासाहेब गाडगीळ आणि

राजेंद्रप्रसाद यांनी दाखवून दिले होते.

सोमनाथ मंदिराचा जीर्णोद्धार हे एक

सांस्कृतिक व नैतिक कर्तव्य आहे हे

उमगल्यामुळेच हे घडू शकले. आज

परदास्याच्या खुणा पुसून टाकून ताठपणे

वर मान करून सोमनाथाचे मंदिर मोठ्या

दिमाखात उभं आहे. लाखो भाविकांना

अंतरिक समाधान देत आहे !!!

●●

प्रतिनिधी

‘दीपावली विशेषांक - १७’ वितरण व्यवस्था

गेल्यावर्षीप्रमाणेच याही वर्षी महाराष्ट्रात जास्तीत जास्त गावांमध्ये छात्र प्रबोधनची वितरण केंद्रे सुरू केली जातील व या वितरण केंद्रावरून सभासदांनी आपापला दीपावली विशेषांक पावती अथवा अंक दाखवून घेऊन जावयाचा आहे. वितरण केंद्र चालविण्याची जबाबदारी स्थानिक व्यक्तींद्वारा घेतली जाणार नाही, तेथे सर्व अंक साध्या पोस्टाने पाठविले जातील. असा दिवाळी अंक गहाळ झाल्यास, न मिळाल्यास तो परत पाठविला जाणार नाही.

ज्यांना दिवाळी अंक घरपोच व खात्रीशीर हवा असेल अशांनी स्थानिक अथवा मुख्य कार्यालयात वर्गणी व्यतिरिक्त रु. २५/- जादा भरावेत. त्यांना अंक रजिस्टर्ड पोस्टाने अथवा कुरिअरने पाठविला जाईल.

गेली २ वर्षे फक्त ६० ते ७० टक्के सभासद वितरण केंद्रावरून दीपावली विशेषांक घेऊन जातात असा अनुभव आहे. यावर्षी सर्वच सभासदांनी दिवाळीपूर्वी आपला अंक घेऊन जावा व सुट्टीतला आनंद वाढवावा.

आवाहन

सध्या, महाराष्ट्रात १८ ठिकाणी छात्र प्रबोधनाची स्थानिक कार्यालये आहेत. त्याव्यतिरिक्त सुमारे ६०-६५ गावांमध्ये छात्र प्रबोधनाचे सभासद विखुरलेले आहेत. त्यांच्यापर्यंत छात्र प्रबोधनचा दिवाळी अंक खात्रीशीर व वेळेत पोहोचावा यासाठी या गावांमध्ये ‘दीपावली विशेषांक वितरण केंद्रे’ सुरू होण्याची गरज आहे. आपल्यापैकी कोणी आपापल्या गावात असे वितरण केंद्र चालविण्याची जबाबदारी स्वयंसेवीवृत्तीने घेऊ शकाल का? इच्छुक व्यक्तींनी २० सप्टेंबरपूर्वी मुख्य कार्यालयाशी संपर्क साधावा. पत्रव्यवहार करताना आपले पूर्ण नाव, जवळच्या खुणेसह घरचा सविस्तर पत्ता, स्वतःचा (नसल्यास जवळचा) दुरभाष क्रमांक, स्वतःचा व्यवसाय व थोडक्यात कौटुंबिक माहिती कळवावी.

वितरण केंद्राची निश्चिती होऊन त्या सर्वांचे नाव, पत्ते पुढील अंकामध्ये छापले जातील. सभासद संख्येइतके अंक वितरण केंद्रावर पोहोचविले जातील. सभासद वितरण केंद्रावर येऊन आपला अंक घेऊन जातील.

मुख्यतः दीपावलीच्या सुट्टीत दिवसातला अधिकाधिक वेळ घरामध्ये कोणीतरी व्यक्ती अंक देण्यासाठी उपलब्ध असावी व घर शक्यतो गावाच्या एका टोकाला असू नये ही अपेक्षा! बाकी तपशील स्वतंत्रपणे इच्छुक व्यक्तींना कळविला जाईल.

‘ज्ञान प्रबोधिनीच्या कार्यात सहभागी होण्याची संधी’ व ‘आपल्या गावातील सभासदांची सोय’ म्हणून आपल्यापैकी अनेकजण या आवाहनाला उत्स्फूर्त व तातडीने प्रतिसाद देतील असा विश्वास वाटतो.

अनुभवांची साखळी अन्
निखळ आनंदाचा खजिना

तंबूतील शिबिर व गिरिभ्रमण
कालावधी: ३ ते ९ नोव्हेंबर १९९७

स्थळ : पुणे जिल्ह्यातील
निसर्गरम्य परिसरात

शुल्क : रु. ३५०/- (शिबिर
काळातील निवास,
प्रवास भोजन इ. सह)

वयोगट : इ. ८वी ते १२ वी
पर्यंतच्या सभासद असलेल्या
मुलांमुलींसाठी

(मुलांचे व मुलींचे स्वतंत्र शिबीर होईल.)
शिबिराबाबतचे अन्य तपशील २५
सप्टेंबरनंतर स्थानिक कार्यालयांमध्ये
उपलब्ध होतील.

दीपावली सुट्टीची योजना करताना या शिबिरासाठी दिवस राखून ठेवा. शारीरिक क्षमतांना ताणणाऱ्या आणि सहजीवनाचा आनंद मिळवून देणाऱ्या, स्वावलंबनाची जाणीव वाढविणाऱ्या अन् ग्रामीण जीवनाचा जवळून परिचय घडवणाऱ्या, निसर्गाच्या सानिध्यातील या शिबिरात आवर्जून सहभागी व्हा! प्रवेश संख्या मर्यादित असल्याने शुल्क भरून आपले नाव लवकरात लवकर निश्चित करा! (शुल्क भरण्यामध्ये आर्थिक अडचण असल्यास सभासदांनी मुख्य कार्यालयाशी संपर्क साधावा.)

संयोजक प्रशिक्षण शिबिर

यावर्षी हे शिबिर दिवाळीच्या सुट्टीत होणार नाही. त्याऐवजी डिसेंबर महिन्यात नाताळच्या सुट्टीमध्ये हे शिबिर होईल. त्यासंबंधीचे तपशील पुढील अंकात येतील.

आषाढ गेला श्रावण आला, आल्या पावसाच्या सरी, किती चातक चोचीने प्यावा वर्षाऋतू तरी?

३१

ऑक्टोबर मधील कार्यक्रम

सुट्टीतील एक दिवसाचे शिबिर – दिवाळीच्या सुट्टीत एक दिवसाचे शिबिर जरूर आयोजित करावे. त्यामध्ये एक आकाशकंदील व एक भेटकार्ड तयार करण्यास शिकवावे. एखाद्या शासकीय कार्यालयाला अथवा कारखान्याला ३-४ तासांची भेट ठरवावी. छोट्या स्पर्धा घ्याव्यात. गट पाडून, गटागटामध्ये, एखाद्या सोप्या, पाठ्यपुस्तकाबाहेरील कवितेला चाल लावण्यास सांगावी व ती सर्वासमोर सादर करण्यास सांगावी. एखाद्या विषयावर १-२ मिनिटांचे मूकीनाट्य सादर करण्यास सांगावे. सर्व विद्यार्थी त्यात सहभागी होतील असे पाहावे. एखादे स्फूर्तिगीत सर्वांनी शिकून त्याचा सराव करावा व शेवटी ते एकत्र म्हणावे. असा ७-८ तासांचा छान कार्यक्रम आखावा. १० ते १५ विद्यार्थ्यांमागे १ संयोजक व्यक्ती असावी. प्रत्येकाने यातल्या एकेका गोष्टीची जबाबदारी वाटून घ्यावी. खरेदी करायला लागणाऱ्या साहित्याची यादी करून एकूण होणाऱ्या खर्चाच्या अनुषंगाने प्रत्येक विद्यार्थ्यांमागे शुल्क गोळा करावे (१० ते १५ रुपयांपेक्षा हे शुल्क जास्त नसावे) त्याचे हिशोब व्यवस्थित ठेवावेत. कात्री, फेव्हिकॉल, कंपासपेटी, वहीपेन इ. (आवश्यकतेप्रमाणे इतर) साहित्य विद्यार्थ्यांना आणण्यास सांगावे. शाळेत सुट्टी लागण्यापूर्वी विद्यार्थ्यांपर्यंत या सर्व सूचना पोहचवून नावनोंदणी करून घ्यावी. आकाशकंदील अथवा भेटकार्ड करण्याबाबत कृति हवी असल्यास तसे कळवावे. पाठविण्याची व्यवस्था करू. (अर्थात असे शिबिर घेणार असाल तरच!) शिबिर घेण्याबाबत अन्य काही शंका असल्यास जरूर पत्रव्यवहार करावा. शिबिर झाल्यावर त्याचा वृत्तांत, आर्थिक हिशोब कार्यालयात पाठवावेत.

‘छात्र प्रबोधन’ची स्थानिक कार्यालये

- निगडी** : ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी, पुणे. ☎ ७८४३८०
- सोलापूर** : ज्ञान प्रबोधिनी, बाल विकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर. ☎ ६२५७८२
- सातारा** : श्री. सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/१ अ, अंजली कॉलनी, करंजे तर्फ, सातारा. ☎ ५०५०४
- सांगली** : श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडिलकर गल्ली, सांगली. ☎ ३३१३८२
- कोल्हापूर** : डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ, कोल्हापूर. ☎ ५२१५३४
- इचलकरंजी** : श्री विनायक गद्रे, वॉर्ड नं. ५, घर नं. ६७ अ, झेंडा चौक, इचलकरंजी. ☎ ४२४००८
- नाशिक** : सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्णधाम, श्रीरामवाडी, म. गांधी रस्ता, नाशिक. ☎ ५७४८३०
- ठाणे** : डॉ. अजित दातार, बी २० अहिल्या सोसा., घंटाळी रस्ता, ठाणे. (प.) ☎ ५४२१०८७
- डोंबिवली** : सौ. सविता सुनील ढोणसळे, बी-१३ कॉमेटकुंज को. हौ. सो., टिळकनगर शाळेजवळ, डोंबिवली. (पू.) ☎ ४५४६८८
- बोरिवली** : सौ. अर्चना अशोक साठे, साठे हाऊस, क्रॉसरॉड नं. २, बोरिवली. (पू.) ☎ ८०६०२४१
- पाले** : सौ. वसुंधरा भोसले, ‘त्रिमूर्ती’ प्लॉट नं. ३९, तेजपाल स्कीम, रोड नं. ३, विलेपार्ले. (पू.) ☎ ८२०४०७६
- अलिबाग** : श्री. तुषार साखळकर, ‘सहयोग’, श्रीबाग नं २, अलिबाग. ☎ २४६०३
- रत्नागिरी** : सौ. अंजली कार्लेकर, लक्ष्मीबाई लिमये चाळ, जोशी पाळंद, रत्नागिरी. ☎ २०७२४
- धुळे** : सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूडबाग, धुळे.
- परभणी** : श्री. दिलीप राके, ‘पारस’ नाथनगर, परभणी.
- लातूर** : डॉ. अरुणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर. ☎ ४३६१४
- औरंगाबाद** : सौ. स्वाती पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट, औरंगाबाद. ☎ २३३२६

या कार्यालयांमध्ये छात्र प्रबोधन मासिकाची, ‘प्र’शिक्षक या शिक्षकांसाठीच्या त्रैमासिकाची वर्गणी स्वीकारली जाईल. तसेच ज्ञान प्रबोधिनीची विविध प्रकाशने विक्रीसाठी उपलब्ध असतील.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक प्रा. महेंद्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर १५ श्रावण शके १९१९, १ सप्टेंबर १९९७ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, पुणे येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिद्ध केले आहे..

सोबत काही चेहरे दिले आहेत. एखाद्या वेळी आपली मनःस्थिती कशी आहे हे ओळखण्यासाठी त्यातील भावराशी आपल्या चेहऱ्यावरचा भाव पडताळून पाहा आणि आपली मनःस्थिती ओळखा.

बोलके ते चेहरे
जे प्रांजळाचे आरसे!

आक्रमक

जिज्ञासू

कंटाळलेला

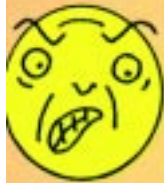
आत्मविश्वासपूर्ण

नकारात्मक

मत्सरी

वैतागलेला

निश्चयी

उद्धट

भयभीत

सुखी

दुखावलेला

अलिप्त

विरागस

उत्सुक

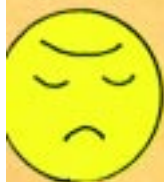
आनंदी

एकाकी

चिंतनशील

दुरावही

आशावादी

संप्रमित

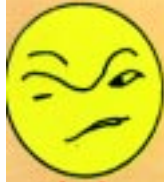
दुःखी

समाधानी

आश्चर्यचकित

संशयी

विचारी

लाजरा-बुजरा

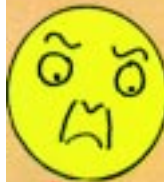
विराश

थकलेला

रागीट

चिडका

ताणपुक

भेटलेला

गर्विष्ठ

रडवेला

दयनीय

खळखळ धावत....

खळखळ धावत फेसाळत हा सागर उसळत येतो
मर्यादांना उल्लंघुनि नव आव्हाना घेतो ॥६॥

धवलगिरीच्या उंच उंच शिखरांचा बांध न ज्याला
प्रलयंकर मरुताची आहे साद जवाना तुजला ॥७॥

विक्रमगाथा इतिहासाच्या पानोपानि जयांची
त्या रणवीरा नमन करीनी धाव पुढे घ्यायची ॥८॥

आकर्षण गुरुतम धरतीचे सहज लीलया भेदी
विज्ञानाची गरुड भरारी तिच्यावरी तव कडी ॥९॥

मर्यादांनी मर्यादुन? ऐ!! त्यांना उल्लंघुनी
पुढे पुढे चालणे असू दे हेच ध्येय तव मनी ॥१०॥

संपर्क पत्ता :

विद्यार्थी, काउन्सिलर

ज्ञान प्रबोधना, ५२०, कलशिव येथे,

पुणे ४११०३०

☎ (०२२२) ४७७६९९, ४७८०२२

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७

या अंकाची किंमत : रु. १०/-

वार्षिक वर्गणी : रुपये १००/-

प्रकाशन दिनांक : राष्ट्रीय मासिक भाद्रपद, शके १९२९

१ सप्टेंबर १९९९

प्रकाशन दिनांक